

SON OSMANLI MECLİS-İ AYAN'INDA DAMAT FERİT PAŞA TARAFTARLARININ FAALİYETİ VE ANADOLU HAREKETİNE ETKİSİ

Fatih Mehmet SANCAKTAR*

A- Son Osmanlı Meclis-i Ayan'ı

Osmanlı meşrutiyetinde Meclis-i Millî adını alan parlamento ikili bir yapıya sahipti. Bunlar üyeleri halk tarafından seçilen Meclis-i Mebusan(MM) ve hükümdarın atamasıyla oluşan Meclis-i Ayan (MA) idi. Kanun-ı Esasi (KE)'nin 43. maddesi gereğince bu iki meclis yasama devresine aynı zamanda başlamakta ve bitirmekte, fakat ayrı faaliyet yürütmekteydi¹. Diğer taraftan, KE, MA'ya sistem içerisinde önemli bir konum vermişti. Her şeyden önce Osmanlı meşrutiyetinde MA, üyelerinin hükümdar tarafından belirlenmesi nedeniyle padişahın sistem içerisindeki gücünün bir yönünü oluşturmaktaydı. Yine, bu meclis kanunların tespitindeki rolü sayesinde sistemde adeta bir süzgeç işlevi görmekteydi. Öyle ki, MM'nin çıkardığı kanunları denetleme, düzenleme, geri gönderme gibi çok önemli yetkilerle donatılmıştı². Gerçi, 1909 KE düzenlemesiyle meşruti sistemde MM öne plana çıkmış³ ve İTC'nin siyasi

* Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi, fatihsancaktar@yahoo.com

¹ Suna Kili-A. Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri (Senedi İttifaktan Günümüze)**, Türkiye İş Bankası yay., Ankara, 1985, s.35. Ancak, zaman zaman hükümdar MA üyeleriyle istişarede bulunduğu gibi, KE'ye aykırı olarak olağanüstü durumlarda bazı konuları konuşmak üzere ayanların MA'da bir araya geldiği de olmuştur.

² MA'ya sistem içerisinde önemli bir yer kazandıran bu yetkiler KE'nin 64. maddesiyle düzenlenmişti. Suna Kili-A. Şeref Gözübüyük, **a.g.e.**, s.38.

³ Recai G. Okandan'a göre, 1909 KE düzenlemeleri mevcudiyetini hükümdarın tek taraflı iradesinden değil, aksine bireylerin "arzusuna, az çok geniş bir kitle tarafından vukua gelen reaksiyonun kazandığı muvaffakiyete ve bu muvaffakiyeti müteakip millet tarafından seçilen mümessillerin faaliyetine borçlu"dur. Ayrıca, yasamanın önemini arttıran 1909 düzenlemelerinin yürütme ve yasamada getirdiği yeni yapı için bkz. Recai G. Okandan,

sahneye tamamen hakim olmasıyla birlikte ayan ve atamaları üzerindeki İttihatçı etkisi artmış ise de⁴ MA 93 KE'sinden aldığı yetki ve nüfuzunu sürdürmekte idi⁵.

Toplam 24 oturum gerçekleştirecek olan son Osmanlı MA'sı ise, ilk oturumunu 12 Ocak 1920'de yapmıştır. Son oturumunu 5 Nisan 1920'de düzenleyen bu meclis II. Meşrutiyet'ten beri Osmanlı meclislerinin başına geldiği üzere, 4. devre Meclis-i Millî'sinin feshedilmesiyle birlikte 12 Nisan 1920'de kapanmıştır. Bu meclisin ömrü 91 gün sürmüş ve çalışma dönemi Mütareke döneminde Damat Ferit Paşa'nın⁶ sadareten uzak kaldığı aylara, Ali Rıza Paşa⁷ ve Salih Paşa hükümetleri dönemine denk gelmiştir⁸.

Diğer taraftan, bu döneme gelene kadar, Anadolu'da kongreler dönemi geçiren Milli Hareket ise, bir yandan yeni bir siyasal yapı kurmaya çabalarken, diğer taraftan ülkenin kaderi üzerinde etkili ve merkezi bir hüviyet kazanmaya çalışmıştı. Bunu gerçekleştirme yolunda bir çok sıkıntılarla karşılaşmıştı. Bu sıkıntılar arasında birbirinden ayrı hareket eden milli yapıları bir araya getirme

Umumî Âmmе Hukukumuzun Ana Hatları, I, İ.Ü. Hukuk Fak. Yay., İstanbul, 1948, s.291-340; Suna Kili-A. Şeref Gözübüyük, **a.g.e.**, s.75-77.

- ⁴ Ayan üyesi Mahmut Paşa, I. Dünya Savaşı sırasında, İttihatçıların ayan üzerinde tesir etmek için çaba sarf ettiklerini dile getirmektedir. Celal Nuri de, ayanın bir çoğunun İTF veya HİF gibi siyasi yapıların etkisiyle atandığını veya bu tür siyasi yapılara eğilim gösterdiğini ileri sürmüştür. **Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi (MAZC)**, Devre (D) 1, İçtima Senesi (İS) 1, Cilt (C) 1, D.4, İS.1, C.1, 1. Oturum, 12 Ocak 1920, TBMM Basımevi, 1991, s.3-4; Celal Nuri, "Ayan'da Neler Oluyor?", **İleri**, 24 Ocak 1920, n.735, s.2; "Eski Ferid Paşa-Yeni Ferid Paşa", **Vakit**, 15 Ocak 1920, n.788, s.1-2.
- ⁵ Osmanlı meşrutiyetinde MM'nin sistemin merkezine alınmasıyla birlikte, MA'nın yetkilerinin de düzenlemesi arzuları sonuçsuz kalmıştır. Nitekim, II. Meşrutiyet döneminde bir çok kez KE'de düzenleme yapılmasına rağmen MA'nın yetkilerini ve görevlerini belirleyen 60-64. maddeler hiç değişmemiştir. Bkz, Fatih M. Sancaktar, **II. Meşrutiyetten Cumhuriyete Milli Egemenlik Düşüncesi'nin Gelişimi (1908-1924): Hüseyin Cahit (Yalçın) Örneği**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005, s.499-509.
- ⁶ Damat Ferit Paşa, 1919-1920 yılları arasında Osmanlı Hükümetlerinde Hariciye, Harbiye nazırlıkları ve Sadrazamlık (5 kez) yaptı. Sevr Barış görüşmelerinde Osmanlı hükümetinin delege heyet başkanlığında bulundu. Mütareke döneminde HİF ile birlikte hareket ederek Milli Mücadeleye karşı cephe aldı. Anadolu Hareketinin başarı sağlamasından sonra ülkeyi terk etmek zorunda kaldı.
- ⁷ Harbiye, Dahiliye nazırlığı ve 1919-1920 yılları arasında Sadrazamlık yaptı. İstanbul hükümeti ile Anadolu arasında kopan iletişim, onun sadareti sırasında tekrar kuruldu. Milli Mücadeleye karşı tavırlarından dolayı Mustafa Kemal Atatürk'ün tepkisini çekti.
- ⁸ **MAZC**, D.4, İS.1, C.1, s.VII; "MM Küşad Edildi", **İleri**, 13 Ocak 1920, n.724, s.1; "MM Dün Feshedildi", **Tasfir-i Efkâr**, 13 Nisan 1920, n.3024, s.1.

ve daha çok İstanbul/Damat Ferit Paşa ve ekibinin Anadolu'ya karşı faaliyetleri başta gelmekte idi. Bu görüntü, ülkede bir dağınıklığın ve İstanbul/Anadolu gibi iki başlılığın ortaya çıkmasına neden olmuştu. Ancak, bu dönemde, Anadolu Hareketi, milli yapıların bir araya getirilmesinde ve III. Damat Ferit Paşa hükümetinin (21 Temmuz-1 Ekim 1919) yıkılmasında başarı sağlamıştı. Bu hükümetin yerine kurulan Ali Rıza Paşa Hükümeti (2 Ekim 1919-6 Mart 1920) vasıtasıyla İstanbul üzerinde de etkili olunmaya çalışılmıştır. Nitekim, bu hükümet içerisinde Milli Hareket yanlısı nazırlar da bulunmaktaydı⁹. Bu arada, icra organını Ankara'ya taşıyarak İstanbul üzerinde daha etkili olmak isteyen Anadolu Hareketi, bu hükümet döneminde kendisini meşru bir güç olarak kabul ettirmiş, İstanbul ve Anadolu arasında kesilen diyalogu yeniden kurmuştu¹⁰. Yine, bu diyalog sayesinde meydana gelen Amasya Görüşmesi ve bu görüşmede alınan kararlarla kendi politikalarının uygulanmasını sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca, üyelerinin çoğunluğunu Milli Hareket yanlısı kişilerin oluşturduğu bir MM'nin açılması girişimi başarı ile sonuçlanmıştı. Anadolu Hareketi, bu çabalarını Salih Paşa¹¹ Hükümeti (8 Mart-2 Nisan 1920) zamanında da sürdürmüştür.

İşte bu dönemde faaliyet gösteren Son Osmanlı MM'si üzerine yapılan çalışmaların aksine, son MA'nın faaliyetinin irdelendiği söylenemez¹². Halbuki, bu çalışma sırasında da görüleceği üzere, bu MA'da Milli Mücadele açısından ilginç noktalarla karşılaşıldığı gibi, KE'nin ve MA'daki üyelerin özelliği dikkate alınırca, tecrübe ve erdem sıfatları ile eşanlı görülen ve ülkenin kaderi üzerinde tesiri olan yöneticileri, ayanı resmetme fırsatı yakalanmıştır. Zira, bu MA'nın faaliyeti Milli Mücadele'nin ilk dönemlerine, henüz tam manasıyla merkezi bir güç olamadığı zamana denk gelmekte idi. Ayrıca, yapısı gereği MA'nın üyeleri arasında bir çok sadrazam, nazır ve önemli görevlet

⁹ Mustafa Kemal Atatürk. *Nutuk*, I, MEB, İstanbul, 1996, s.265.

¹⁰ *A.g.e.*, I, s.332.

¹¹ Osmanlı hükümetlerinde Nafia, Bahriye, Harbiye nazırlıklarında bulundu. 1920 yılında çok kısa bir süre sadrazamlık yaptı. Amasya ve Bilecik görüşmelerinde İstanbul hükümetinin temsilcisi idi.

¹² T. Z. Tunaya, bir makalesinde bu son MA'nın faaliyeti hakkında kısa bilgi vermektedir. Tark Zafer Tunaya, "Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş", *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, Haz. Ersin Kalaycıoğlu- Ali Yaşar Sarıbay, Beta Yay. İstanbul, 1986, s.303-304.

üstlenmiş askeri, mülki yöneticiler, gayri Müslim toplumun önderleri bulunmaktaydı¹³.

Ancak, bu çalışma sırasında gözlenmeye çalışılacak husus, MA'nın KE'den aldığı nüfuzdan daha çok, Milli Mücadele-MA ilişkisi ve ayana atfedilen özellikler olacaktır. Çünkü, MA ülkenin en yüksek "mehafil-i siyasiyesi", "şura-yı memleket"i, meşrutiyetin "nigahban"ı, ayan ise "ihtiraslar, infialler" yerine ülkenin geleceğini, menfaatini göz önüne alarak hareket edenler şeklinde tanımlanmaktaydı¹⁴. İfade etmek istediklerimizi şu sorularla daha net bir şekilde anlatabiliriz. MA'da partileşme mümkün müdür? Ayan üyeleri bazı kesimlerin siyasi görüşünü takip edebilirler mi? Ayan kendi siyasi ve şahsi ihtiraslarının peşinde koşabilirler mi? Yukarıda kısmen ifade ettiğimiz üzere İttihatçı dönemde yaşanan siyasi hayat bu sorulara evet dedirtecek türdendir. Bununla birlikte, II. Meşrutiyet dönemindeki MA'larda iktidar, MM-ayan çatışması yerine, dengeli bir ilişkinin kurulduğu izlenimi hakimdir. Bunun en önemli sebebi İttihat ve Terakki'nin II. Meşrutiyet'in başından itibaren, özellikle de Bab-ı Ali Baskını'ndan sonra siyasi sahnenin tek ve en güçlü oluşumu haline gelmesiydi. Fakat, son MA'da ilgi çekici bir durumla karşılaşmaktayız. Zira, bu MA'da, faaliyette bulunduğu Mütareke döneminin özelliğini aksettirmiş, farklı gruplar kendilerini şiddetli bir şekilde göstermiş, çetin bir mücadele yaşanmıştır. Nitekim, bu durum çalışılması gereken bir husus olarak karşımıza çıkmıştır. Ayrıca, daha önce belirtildiği üzere, bu meclisin faaliyetinin, Damat Ferit Paşa ve taraftarlarının iktidardan uzak kaldıkları, 3.-4. Damat Ferit Paşa hükümetleri arasındaki döneme rastlamıştı. Böylece, bu çalışma sayesinde iktidardan uzak kalınan bu ara dönemde Damat Ferit Paşa ve taraftarlarının siyasi tavırları ortaya çıkacaktı.

Zaten, önceden ifade edelim ki, son MA'da yaşananlar, Mondros Mütarekesi sonrası gelişen olaylar, özellikle iç politikada yaşanan gelişmeler, İstanbul/Damat Ferit Paşa ve taraftarları ile Anadolu Hareketi/taraftarları arasındaki ilişkilerle doğrudan doğruya bağlantılıdır. Zira, MA zabıtlarında görüleceği üzere, Mütareke dönemindeki adeta ikircikli yapı ayana da yansımış ve 'particilik', "iki parti" olduğuna dair sedalar yükselmiştir¹⁵. Bu ikircikli yapı

¹³ Karşılaştırma için bkz. 51 ve 53. dipnotlar.

¹⁴ MAZC, D.4, İS.1, C.1, 9. Oturum, 17 Şubat 1920, s.81, Celal Nuri, "Ayanda Neler Oluyor?", İleri, 24 Ocak 1920, n.735, s.2, Ebuzziya Tevfik, "Vifak Yerine Nifak", Tasfir-i Efkâr, 21 Şubat 1920, n.998, s.1; Ahmet Emin, "Meclis-i Ayan'da", Vakit, 23 Şubat 1920., n.825, s.1.

¹⁵ MAZC, D.4, İS.1, C.1, 9. Oturum, 17 Şubat 1920, s.85.

veya mücadele sadece Hürriyet İtilaf Fırkası (HİF)/Damat Ferit Paşa grubu ve İttihatçılar veya geçmişte bir şekilde İttihatçılarla birlikte hareket etmiş kesim arasında yaşanmamış, aynı zamanda İttihatçılık üzerinden Anadolu Hareketi hedef alınmıştır. Çünkü, HİF/Damat Ferit Paşa grubu, Anadolu Hareketini İttihatçı bir oluşum olarak nitelemekteydi¹⁶. Ayrıca, Damat Ferit Paşa hükümetlerine mensup kişiler, kendilerinden sonra iktidara gelen Ali Rıza Paşa kabinesi ile Anadolu Hareketi arasındaki ilişkiden hoşnut değil idi. Dolayısıyla, Damat Ferit Paşa kabinelerinde bulunan ayanların MA'ya girmesiyle birlikte, ayan arasında yaşanan mücadelenin taraflarını HİF/Damat Ferit Paşa grubu, İttihatçılar, Ali Rıza Paşa kabinesi ve Anadolu Hareketi veya taraftarları oluşturmaktaydı. Bunun yanı sıra, HİF/Damat Ferit Paşa ve grubuna muhalefet edenlerin çoğunluğunun İttihatçılara yakın olduğu gerçeği de unutulmamalıdır. Nitekim, Damat Ferit Paşa ve grubu, muhaliflerini de İttihatçılıkla, İttihatçılığı sürdürmekle veya hizmet etmekle daima suçlamışlardır¹⁷.

Yine, özellikle Milli Mücadele yanlısı bir MM'nin ortaya çıkması ve MA'daki üyelerin çoğunun Anadolu Hareketini destekler tavır alması, Damat Ferit Paşa ve taraftarlarının ayandaki hareketlerini belirlemede etkin bir rol

¹⁶ Damat Ferit Paşa grubunun en önemli şahsiyetlerinden olan ve II. Meşrutiyetin başından itibaren İTC ile girişilen sert mücadelelerde ön saflarda bulunan Filozof Rıza Tevfik bu ilişkiye şu şekilde dikkat çekmektedir. Rıza Tevfik, Kuvva-i Milliye'nin birlikte çalışma davetine icabet ettiğini, 1,5 ay kadar bir süre Yunus Nadi, Hamdullah Suphi gibi Kuvva-i Milliye taraftarı kişilerle düzenli olarak toplandıklarını ifade etmektedir. Ancak Kuvva-i Milliye'nin tekrar "komitecilik" (İttihatçılık) ile yeni bir savaş "fesadı" çıkarma emeli, Bolşeviklerle işbirliğine gitme ve Alman siyasetlerine bağlı kalmak istemeleri üzerine Kuvva-i Milliye'yi terk ederek karşı harekete geçtiğini ifade etmektedir. O, Kuvva-i Milliye ile aralarındaki mücadelenin sebebini menfaat, garez veya siyasi bir hırs peşinde koşmağa değil, yukarıda ifade ettiği nedenlerden ötürü fikir ayrılığına bağlamaktadır. Ali Kemal de, Anadolu Hareketi'ni "Ocak" (İttihatçı) hareketi olarak nitelemektedir. Başmabeyinci Lüfi Bey, Damat Ferit Paşa'nın eski Harbiye nazırlarından Cevat Paşa ile yaptığı bir konuşmada Kuvva-i Milliyecileri Talat ve Enver Paşaların kontrolündeki "İttihat ve Terakki çeteleri" olarak gördüğünü ifade etmektedir. Rıza Tevfik, **Biraz da Ben Konuşayım**, Hazırlayan: Abdullah Uçman, İletişim, 1993-İstanbul, s.398; Ali Kemal, "Niçin Nurdan Korkuyorlar?", **Peyam-i Sabah**, 21 Şubat 1920, n.443, s.1; Başmabeyinci Lütfi Bey, **Osmanlı Sarayının Son Günleri**, Hürriyet Yay., İstanbul, tarihsiz, s.531-532.

¹⁷ Sina Akşin, bu tür insanları İttihatçı veya en azından İttihatçılara yakın ve ayrıca HİF ile ilişki içerisinde bulunmamış kişiler olarak tanımlamaktadır. Diğer taraftan, Ali Rıza Paşa hükümetiyle Anadolu Hareketi arasında başlayan diyalog ülkede geniş bir kesimi tarafından destek bulmakta ve dikkatle gözlenmekte idi. MAZC, D.4, İS.1, C.1, 9-10. Oturumlar, 17, 18 Şubat 1920, s.85, 101; Tayyip Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, II, TTK, Ankara, 1965, s.50. Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976, s.19.

oynamıştır. Ayrıca, MA'daki bu mücadele basına da yansımıştı. MA'daki vaziyet, basının Milli Mücadele taraftarı, Damat Ferit Paşa taraftarı şeklinde ikiye bölünmesine, gazeteciler arasında mücadelenin yaşanmasına neden olmuştur. Bu yüzden, Meclis-i Millî'nin faaliyette bulunduğu dönemde, siyasi sahne ve basın dikkatini MM'nin yanı sıra MA'ya da çevirmişti.

B- SON MECLİS-İ AYAN'DA YAŞANAN MÜCADELE

1. Yeni Ayan Atanması Sorunu

Başlangıçta MA içinde hafif geçen mücadele zamanla sertleşmiş, fikir ayrılıklarının yanı sıra ayana atfedilen sıfatların aksine şahsi ve siyasi ihtiraslar görülmüştür. Öyle ki, Milli Mücadele tartışmaların, kavgaların içine arzu edilmeyecek bir şekilde çekilmiştir. Mücadelenin en sert geçtiği arıza-i cevabiye meselesine geçmeden önce, son Osmanlı Meclis-i Ayan'ında yaşanan çekişmelere örnekler vermek, mücadelenin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Bu mücadele padişah Vahdettin'in atadığı yeni ayanların yemin etmelerine dair yapılan toplantıda, MA'nın ilk oturumda başlamıştır. Ayan atanması KE gereğince tamamen hükümdarın yetkisi dahilinde olmakla birlikte, atamalarda belirlenen bazı prensipler bu yetkiyi sınırlamakta idi. Ayrıca, hükümdarın dışında siyasi sahnede gücünü hissettiren yapılar bu atamalarda etkin rol oynamakta idi. Özellikle, iktidarı, siyasi gücü elinde bulunduranlar bunun başında gelmiştir. Bu atamalarda hükümdarın dışında etkin olmaya çalışan kesimler, MA'nın sistem içindeki öneminden yararlanmak istemişlerdir. II. Meşrutiyetten itibaren bu nüfuz mücadelesinin tarafları, genel bir ifade ile hükümdar, İttihatçılar ve HİF olmuştur. Bu mücadelenin örneklerini dönem dönem görmekteyiz. Örneğin, yukarıda kısaca ifade edildiği üzere İttihat ve Terakki en güçlü olduğu dönemde ayan üzerindeki etkinliğini artırmak için yeni ayan atamak istemiş veya mevcut ayanı baskı altına alma yoluna sapmıştır.

Ancak, I. Dünya Savaşı'nın nihayetinde kaçınılmaz bir sona geldiklerini anlayan İttihat ve Terakki önderlerinin/hükümetinin bir geçiş dönemine ihtiyaç hissetmeleri ve Ahmet İzzet Paşa'nın hükümeti(14 Ekim 1918) kurmasıyla birlikte, ülkedeki inisiyatif Padişah Vahdettin'in eline geçmeye başlamıştır¹⁸. Bu güç değişiminin bir yansıması olarak, Vahdettin, geçmişte bir dönem

¹⁸ Sina Akşin, a.g.e., s.29.

İttihatçıların önderliğini yapmış olmasına rağmen, İttihatçılardan uzaklaşan Ahmet Rıza Bey'i¹⁹ MA Reisliğine, Abdurrahman Şeref ve Abdülhak Hamit Beyleri Ayan Reis vekilliklerine atamıştır²⁰. Daha sonra I. Reis vekillğine I. Dünya Savaşına girilmesine karşı olan ve savaş boyunca İttihat ve Terakki hükümeti ile sıcak ilişki kuramayan Çürüksulu Mahmut Paşa'yı²¹ tayin etmiştir²². Vahdettin'in amacı MA'daki İttihatçıların nüfuzu kırmak, yapıyı değiştirmektir. Böylece Ayan Meclisi'nin Osmanlı meşrutiyetindeki konumu ve üyelerinin nüfuzu vasıtasıyla, Mütareke döneminde uygulamayı düşündüğü politikasına zemin hazırlamak, siyaseti yönlendirmek istemiştir. Ancak, her ne kadar, Vahdettin kendi politikası için MA'yı uygun görse de, mevcut ayan içinde bir çok eski İttihatçı ve hâlâ İttihatçılığa sempati besleyenler bulunuyordu. Bu yüzden, yeni ayan atamaları yaparak MA'daki konumunu kuvvetlendirmek istemiştir.

Bu minvalde, Tevfik Paşa sadareti zamanında 10 Aralık 1918 tarihli padişah iradesiyle Damat Arif Hikmet Paşa, Washington eski Büyükelçisi Ziya Paşa, eski Sisam Bey'i Vagliyeri Efendi MA üyeliklerine tayin etmiştir²³. Yine, 31 Mart 1919'da, MA toplantıda değil iken A. Rıza Bey'in savaş kabinelerinin sorumluluğunu kovuşturacak heyete gerekli olan belgeleri teslim etmemesi üzerine, ayan reisliğine Mustafa Asım Efendi, reis vekilliklerine Aristidi Paşa, Azaryan Efendi atanmıştır²⁴. Ancak, MA'nın yapısında asıl büyük değişiklik 1.

¹⁹ II. Abdülhamit iktidarına karşı fikirleri ve örgütüyle mücadele etti. II. Meşrutiyet'in başında Meclis-i Mebusan başkanlığı yaptı. Daha sonra ayan üyesi oldu. Bu arada İttihatçılarla arası açıldı ve bu durum Mütareke dönemine kadar sürdü. Mütareke döneminde Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu için hareket eden çeşitli oluşumlara öncülük etti. Milli Mücadele sırasında Paris'te bulundu(1918-1920).

²⁰ MAZC, D.3, İS.5, C.1, 2. Oturum, 19 T.evvel 1918, s.8-9; Ahmet Rıza Bey'in Anıları, Haz. Bülent Demirbaş, Arba Yay., İstanbul, 1988, s.69-70. Lütfi Bey, İttihat ve Terakki'ye sürekli muhalefet eden bir olan A. Rıza Paşa'nın ayan reisliğine atanmasının Talat Paşa tarafından olumsuz karşılandığını ifade ederken, Sina Akşin, A. Rıza Bey'i Padişah Vahdettin'in sözcüsü olarak nitelemektedir. Başmabeyinci Lütfi Bey, a.g.e., s.416-417; Sina Akşin, a.g.e., s.79.

²¹ İttihat ve Terakki hükümetlerinde Bahriye ve Nafia nazırlıklarında bulundu (1913-1914). I. Dünya Savaşına girilmesine muhalefet ettiğinden dolayı İttihatçılarla arası açıldı.

²² MAZC, D.3, İS.5, C.1, 2. Oturum, 19 T.evvel 1918, s.10.

²³ MAZC, D.3, İS.5, C.1, 15. Oturum, 12 K.evvel 1918, s.179, 181.

²⁴ Ahmet Rıza Bey, Vahdettin'in teamül dışına çıkarak, bir sene dolmadan kendisini ayan reisliğinden almasını ve Mustafa Asım Efendi'yi atamasını kanuna ve tüzüğe aykırı bulmuştur. Üstelik, MA açık olmadığı bir dönemde ayanlığa atanan ve dolayısıyla yemin etmemiş olan Asım Efendi'nin ayanlığını dahi resmi bulmamaktadır. Lütfi Bey de aynı düşüncüyü paylaşmaktadır. Ahmet Rıza Paşa'nın Anıları, s.71; Başmabeyinci Lütfi Bey, a.g.e., s.496; Sina Akşin, a.g.e., s.204.

ve 3. Damat Ferit Paşa kabineleri döneminde yaşanmıştır. MA'nın açık olmadığı bu dönemde, bir çoğu Damat Ferit Paşa kabinelerinde görev alan 14 kişi MA'ya atanmıştır. Böylece MA'nın yapısının değiştirilmesi yolundaki çabalar, Meclis-i Millî'nin açılmasından önce başlamıştır. Son MA'nın açılmasıyla birlikte, Padişah Vahdettin, Ayan reisliğine eski sadrazamlardan Tevfik Paşa'yı, Reis vekilliklerine ise Topçu Feriki Rıza Paşa ve Aristidi Paşa'yı atmıştır²⁵. Bu gelişmeler, Ayan Meclisi'nin veya ayanın iktidar ve meşru siyasi güç kurumları tarafından kontrol altına alınmak istenen önemli ve etkili kurum olduğunu göstermektedir²⁶. Nitekim, çok sıkıntılı bir dönem geçiren Osmanlı Devleti'nin böyle önemli bir gücünü, meşru siyasi grupların göz ardı etmesi beklenemezdi. Aşağıda son Osmanlı MA'sına dair konuları işlerken, bu tür yapı veya etkilerin mücadelesi net bir şekilde görülecektir.

Diğer taraftan, MM'ye seçilen üyelerin büyük çoğunluğunun Anadolu Hareketi'ni destekleyen kişilerden oluşması, MA'daki mücadelenin farklı özellikler taşımasına neden olmuştur. Zira, meşruti sistemde önemli yeri olan ve denge vaziyeti gören MA'da yeni atamalarla birlikte Anadolu Hareketi taraftarlarına karşı bir yapı oluşturma girişimi gözlemlenmektedir. Ayrıca, bu yapı sayesinde Damat Ferit Paşa ve taraftarları, kendilerini, iktidarları sırasındaki siyasetlerini müdafaa etme, aleyhlerinde yapılacak girişimlere engelleme fırsatı yakalama ve Osmanlı siyasete üzerinde tesir sahibi olma imkanı elde etmişlerdir. Nitekim, Padişah Vahdettin'in atadığı ayanların ilk grubu, Damat Ferit Paşa'nın birinci (Mart-Mayıs 1919), ikinci grubu ise üçüncü sadaretine (Temmuz-Ekim 1919) denk gelmektedir. Diğer taraftan, Damat Ferit Paşa'nın ikinci sadaretinden itibaren ise -İzmir'in işgali sonrası- yeni seçim yapılması düşüncesi siyasi çevrelerde ve iktidarda kabul görmüştü. Ancak, Damat Ferit Paşa grubunda veya HİF'de açılacak yeni mecliste İttihatçıların

²⁵ MAZC, D.4, İS.1, C.1, 1. Oturum, 12 Ocak 1920, s.2.; "Meclis-i Ayan Riyaseti", *Vakit*, 12 Ocak 1920, n.785, s.1.

²⁶ Celal Nuri, MA'nın bu tür etkilere müsait olmasını KE'ye bağlamaktadır. Ona göre, 93 KE'si hazırlanırken pek acele kaleme alındığından, Mithat Paşa ve arkadaşlarından başka kimselerin de elinin dokunmasından dolayı MA'ya dair maddeler "karma karışıktır", "büyük bir mana ifade etmekten" uzaktır. Öyle ki, üyeleri hükümdar tarafından belirlenen MA iktidardaki sultanı dahi temsil etmekten uzak kalmıştır. Zira, kaydı hayat şartıyla seçilen ayanın bir kısmı iktidardaki padişahın değil, eski hükümdarın temsilcisi niteliğindedir. Celal Nuri, "Ayan'da Neler Oluyor?", *İleri*, 24 Ocak 1920, n.735, s.2.

üstünlük kuracağı kanaati hakimdi²⁷. Bu yüzden, meşruti sistemin önemli ve merkezi gücü MA'da varlık gösterilmesi tercih edilir hale gelmiştir²⁸.

Ancak, Damat Ferit Paşa döneminde atanan ayan üyelerinin Meclis-i Milli'nin açılmasıyla birlikte göreve başlamaları sıkıntılı olmuştur. Bu sıkıntı son Osmanlı MA'sının çalışmalarının oldukça sert geçeceğini göstermiştir.

Bu atamalarla ilgili tartışmalar daha çok bir dönem İttihatçılığı ile tanınan Çürüksulu Mahmut Paşa ve Damat Ferit Paşa grubu arasında yaşanmıştır. Mahmut Paşa, her şeyden önce sulh şartları belli olmadan yeni ayan atamasını gereksiz ve hızlıca alınmış bir karar olarak görmektedir. Ancak, onun asıl eleştiri noktası KE'nin 61. maddesinin dikkate alınmamasıdır. Zira, bu maddeye göre MA üyelerinin sayısı MM'deki mebusların sayısına bağlıdır ve bu da 1/3 oranında olmalıdır. Mahmut Paşa'ya göre, bu maddeden hareketle öncelikle ayanın mevcudunun kaç kişiden oluşması gerektiği üzerinde durulmalıydı. Yani, önce MM üyelerinin sayısı belirlenmeli, daha sonra KE'nin ortaya koyduğu orana göre ayan tayin edilmeliydi.

Damat Ferit Paşa'ya göre ise, Osmanlı topraklarının bir kısmının işgal altında olmasından dolayı MM'ye ne kadar mebusun geleceği bilinmemektedir. Bununla birlikte KE'nin 1. maddesi Osmanlı Devleti'nin bütün bölgelerini yek vücut, birbirinden ayrılmaz bir parça olarak tarif etmekte ve bütün eyaletleri Osmanlı memleketi olarak nitelenmektedir. Bu durum göz önüne alınır ve bir önceki MM'nin toplam üye sayısının 256 olduğu düşünülürse, 1/3 oranına göre ayan sayısı 85 olmalıdır. Halbuki, MA'da yeni tayinlerle birlikte 1/3'ün çok altında ayan üye sayısı bulunmakta ve ancak 59'a ulaşmaktadır. Ayrıca, Damat Ferit Paşa bu sayı sorununun önceden düşünülerek, padişahın haberdar edildiğini iddia etmektedir. Bütün bunlara rağmen, Damat Ferit Paşa'nın ileri sürdüğü tezin asıl dayanağı, ayan seçiminin tamamen ve doğrudan doğruya hükümdara ait olmasına oturmaktadır. Bu yüzden, sulh şartlarının

²⁷ Damat Ferit Paşa grubunun seçime dair düşünceleri için bkz. MAZC, D.4, İS.1, C.1, 8. Oturum, 16 Şubat 1920, s.70; Sina Akşin, a.g.e., s.328-334.

²⁸ Nitekim, Damat Ferit Paşa ve grubu Ayan Meclisi aracılığıyla iktidarları sırasında yaptıkları icraatı savunma ve eleştirilere cevap verme fırsatı yakalamışlardır. Buna dair bariz örnekler için bkz Damat Ferit Paşa, Adil Bey'in konuşmaları ve ayrıca Ali Rıza Paşa hükümeti programına karşı aldıkları tavır. Bu konuşmalarda kendi dönemlerini adeta temize çıkarma çabası görülmektedir. MAZC, D.4, İS.1, C.1, 8. Oturum, 16 Şubat 1920, s.54-56, 66-70.

belirlenmesinden sonra ayan tayin edilmesi gibi bir yola sapılması da manasızdır²⁹.

Diğer taraftan, Ferik Rıza Paşa da, Mahmut Paşa'nın görüşünün dikkate alınmasını önermiştir. Zira, ona göre, Osmanlı ülkesinin bütünlüğü tartışılmaz ise de, ülkenin bulunduğu olağanüstü şartlardan dolayı yeni açılan MM'nin üye sayısını belirlemek mümkün görünmemektedir. Bundan dolayı, yeni ayan ataması sorununun incelenmek üzere encüme havalesini uygun bulmaktadır³⁰.

Damat Ferit Paşa, yaklaşımıyla sorunu hükümdarın hukukuna tecavüz ve sınırlandırma göstererek, o dönemin şartlarında hükümdara karşı takınılacak tavırların olumsuz etki yapmasından yararlanmak istemiştir. Mahmut Paşa ise, yeni ayan atamalarının anayasal bir sorun oluşturduğunu ileri sürerek, konunun KE açısından değerlendirilmesi için encüme gönderilmesini sağlamak istemiştir. Sorunun encüme gitmesi encümen girdabına düşmesine demektir³¹. Hatta, eski ayandan oluşan bir encümece meselenin halledilmesine ve dolayısıyla yeni ayan atamalarının sürüncemede kalmasına dönüktü. Zaten, yeni ayan yemin etmediklerinden dolayı encümenlerde bulunamayacaktı.

Diğer taraftan, bu konu üzerindeki ileri sürülen görüşler meşruti sistemde hükümdarın sorumluluğu ve kabinenin sisteminde yeri gibi güzel bir tartışmaya dönüşmüştür. Gerçekten de KE hükümdarı sorumluluktan yoksun ve geniş yetkililere sahip bir kişi olarak tanımakla birlikte³², hükümdarın yetkilerini kullanmasını bazı şartlara bağlamıştır. Yürütmenin yaptıklarından sorumlu bir

²⁹ MAZC, D.4, İS.1, C.1, 1. Oturum, 12 Ocak 1920, s.4-5.

³⁰ MAZC, D.4, İS.1, C.1, 1. Oturum, 12 Ocak 1920, s.5-6.

³¹ MA'nın genel çalışma düzeninin aksak olmasının yanı sıra bir çok kez şikayet konusu olduğu gibi encümenler toplantı yeter sayısına ulaşmakta zorlanmışlar, toplanan encümenlerde ise sonuca varmak güç olmuştur. Çünkü, encümenlerde işler zor, yavaş veya hiç yürümekte, sonu gelmeyen tartışmalar yaşanmakta, kararlar gecikmekteydi. Örneğin, yeni ayan ataması sorunu ile ilgilenmesi gereken KE Encümeni'nin toplanamaması daimi bir şikayet söz konusu olmuştur. Öyle ki, bu encümen MA açıldıktan sonra uzun bir süre hiç bir araya gelememiştir. Bu yüzden, encüme gönderilen önemli meseleler askıda kalmaktaydı. Bu durumdan birbirine rakip ayanlar istifade etmek istemiş, sorunları encümen girdabına sürüklemek istemişlerdir. MAZC, D.4, İS.1, C.1, 21. Oturum, 20 Mart 1920, s.216-217.

³² KE'nin 5. maddesi hükümdarın mukaddes ve gayri mesul olduğunu ifade ederken, 7. madde padişahın Osmanlı meşruti sistemi içerisindeki yerini tespit eden en önemlisiydi. Nitekim, 1876 KE'siyle hükümdarın sistemdeki gücüne kaynak teşkil edenlerden olan bu madde Ağustos 1909, Mayıs 1914, Ocak 1915 ve Şubat 1916'da değişikliğe uğramıştır. Bu yüzden, bu madde üzerinde günün siyasi şartlarına göre oynanmak istenmesine neden olmuştur. 7. maddenin sertveni için bkz. Suna Kili-A. Şeref Gözübüyük, a.g.e., s.31-32, 75, 79, 81-82.

makam olarak da sadrazamı ve kabineyi göstermiştir. Zaten, Osmanlı meşrutiyetinde her hükümdar iradesinin altında uygulayıcı makam olarak hükümet üyelerinin veya sadrazamın imzası bulunmaktadır³³. Nitekim, Mahmut Paşa'dan yana tavır sergileyen basın da, hükümdarın sorumluluğunun hükümet tarafından yüklenildiğinin, dolayısıyla hükümetin sorumluluğu ve KE hükümleri sayesinde padişahın hukukunun sınırlandırıldığı, tamamen serbest bırakılmadığının üzerinde durmuştur. Ayan atanmasında sadaretin de imzasının bulunması ve ayanın özelliklerinin KE mucibince bazı şartlara bağlanması bu çerçevede düşünülmelidir. Bu basına göre, MA'daki tartışmalarda Mahmut Paşa'nın ortaya koymak istediği nokta budur. Yani, yeni ayan atamalarında KE'ye uygun davranılmış mıdır? Bu yüzden, ayan ataması sorunu Damat Ferit Paşa'nın göstermeye çalıştığı gibi hükümdarın hukukuna saldırı, suç, itaatsizlik olarak değerlendirilemez³⁴.

Aslında, bu problemin temeli, yeni seçim sonrası oluşan MM'de bulunacak mebus sayısının belirlenmesine dayanmaktaydı. Zaten, basın bu problemi daha MA'da tartışılmadan önce sütunlarına taşımıştı. Gazeteler, MM'ye gelecek mebus sayısı üzerinden hareket ederlerken, Damat Ferit Paşa ve grubu MM'de olması gereken mebus sayısının geçerliliğini temel almışlardır. Gazeteler, bu problemi sütunlarına taşıyarak, bir taraftan MA üye sayısını belirlemek, diğer taraftan yeni MM'nin tartışılır hale gelmesine engel olmak, bütün Osmanlı halkını ve yörelerini temsil eden meşru bir MM'nin varlığını ortaya koymak istemişlerdir. Zira, yeri geldiğinde değineceğimiz üzere Damat Ferit Paşa ve grubu, MM'nin meşruiyetini tartışılır hale getirmek için mebus üye sayısının meclis faaliyeti için yeterli olmadığı görüşünü öne süreceklerdir. Böylece, Anadolu Hareketi'nin desteğini alan MM'nin aldığı kararların meşruiyetini sorgulanacak hale getirilmek amaçlanmıştır. Milli Mücadele taraftarı gazeteler ise, Damat Ferit Paşa taraftarı yeni üyelerin ayanlıklarını tartışılır duruma getirmeyi, MA vasıtasıyla yapacakları hareketlere fırsat vermemeyi hedeflemişlerdir³⁵.

³³ Ağustos 1909 KE düzenlemesiyle 30. madde vükelanın müştereken sorumluluğunu, yani kabine hükümeti sistemini, vükelanın MM'ye karşı sorumlu olması ilkelerini getirmiştir. Ayrıca, hükümdarın imza attığı her icraattan dolayı sadrazamı sorumlu kılmıştır. Suna Kili-A. Şeref Gözübüyük, a.g.e., s.76.

³⁴ Mehmet Asım, "Garib Bir Meşrutiyet Telakkisi", *Vakit*, 14 Ocak 1920, n.787, s.1.

³⁵ *İleri* gazetesi, son Osmanlı MM'sinde mebus sayısının 170 olacağını iddia etmektedir. Bu durumda, KE'nin 60. maddesine istinaden MA üye sayısı MM'nin 1/3'ünü geçemeyeceği için, ayan sayısı 56 olmalıdır. Gazete, D. Ferit Paşa kabinesi döneminde atananlarla birlikte

Diğer taraftan, Rıza Paşa ve gazeteler II. Meşrutiyet'te padişah Mehmet Reşat'ın başkatipliğini yapan Halit Ziya (Uşaklıgil) Bey'in ayan üyeliğine atanmasının kabul görmemesi için çaba sarf eden Damat Ferit Paşa'nın tavrını hatırlatmışlar ve çelişkiyi ortaya koymaya çalışmışlardır³⁶. O dönemde, Damat Ferit Paşa'nın itirazı üzerine, MA'da H. Ziya Bey'in ayan üyeliğinin incelenmesi için bir encümen oluşturulması fikri kabul edilmiştir. Encümenin H. Ziya Bey'in ayan üyeliğini KE'ye aykırı bulması üzerine atama gerçekleşmemiştir. Rıza Paşa da, o dönemde yapılan bu inceleme ve sonucun KE'ye uygunluk taşıdığını düşünmektedir. Ancak, Damat Ferit Paşa bu son meselede kendi görüşünün aksine hareket etmiştir. Bu yüzden, Rıza Paşa'ya göre her ne kadar yeni ayan atamaları KE'ye uygunluk taşısa da, son ayan

---

ayan sayısının 61 olacağını ile sürmektedir. Bu sayı ayan üye sayısını belirleyen KE'nin 60. maddesine ters düşecektir ve tartışmaların yaşanmasına neden olacaktır. Buna istinaden, bazı ayan üyelerinin ayan riyasetine bu sorun hakkında bir takrir sunacakları önceden gazeteye yansımıştır. Ancak, *İleri* gazetesi ayan üyelerinin sayısının 61 olarak göstermesine rağmen, yine aynı gazetenin isimlerini tek tek verdiği listedeki ayanın sayısı 59'dur. Zaten, 59 sayısı MAZC'deki sayı ile uygunluk taşımaktadır. Bununla birlikte, bu sayılar arasındaki küçük fark problemin çözümüne yardımcı olmamaktadır. Zira, *İleri* gazetesi ve Mahmut Paşa yeni açılan MM'deki mebus sayısı üzerinden hareket ederken, D. Ferit Paşa MM'de olması gereken, daha doğrusu bir önceki MM'deki mebus sayısını göz önüne almaktadır. Bu durumda, birinci görüştekiler 170 mebus sayısı ile 56, ikinci görüştekiler ise 256 mebus sayısı ile 85 rakamına ulaşmaktadır. Ancak, ülkenin bulunduğu olağanüstü şartlardan dolayı MM'nin mebus sayısının belirlenmesinin zorluğu ve birinci görüşün ulaştığı ayan sayısı ile son atamalarla meydana gelecek olan MA'daki ayan sayısı arasında çok küçük bir farkın olduğu dikkate alınır, sorunun MA'ya D. Ferit Paşa grubunun girmesine engel olunmak istenmesinden kaynaklandığı anlaşılacaktır. "Kaç Ayanımız Var?", *İleri*, 12 Ocak 1920, n.723, s.2; MAZC, D.4, İS.1, C.1, 2. Oturum, 15 Ocak 1920, s.11-12. Yeni ayan atamalarıyla ilgili olarak Çürüksulu Mahmut Paşa ile D. Ferit Paşa arasında yaşanan tartışma için bkz. MAZC, D.4, İS.1, C.1, 1. Oturum, 12 Ocak 1920, s.3-6; "Yeni Ayan Meselesi", *Vakit*, 13 Ocak 1920, n.786, s.1; "Ayan'ın İlk İçtimalı Pek Hararetle Oldu", *Tasfir-i Efkar*, 13 Ocak 1920, n.2957, s.1; "Meclis-i Ayan'da", *İleri*, 13 Ocak 1920, n.724, s.2; "Ayan'da Heyecanlı Bir Celse", *Peyam-ı Sabah*, 13 Ocak 1920, n.404, s.1.

³⁶ D. Ferit Paşa, Halit Ziya Bey'in ayan üyeliğine itirazının meşrutiyetin ruhuna aykırı bir şekilde bir kişinin hem yasama üyeliğini ve hem de yürütmenin başı olan saltanat makamının başkatipliğini bir arada yürütmesinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Son problem ise, MM'nin mevcudu ile alakalıydı. MAZC, D.4, İS.1, C.1, 1. Oturum, 12 Ocak 1920, s.6; Başmabeyinci Lütfi Bey, a.g.e., s.245. Ayrıca, bu konu ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi, Son Hatıralar*, III, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1942, s.3-19.

atama sorunu KE'ye uygunluk noktasında ele alınmalı ve Mahmut Paşa'nın endişeleri izale edilmelidir³⁷.

MA'da yaşanan bu tartışmalar sırasında yeni ayan üyelerin şahsiyetlerine bir saldırı görülmediği gibi, ayan atamalarında padişahın hükümlerini inkar edilmemiştir. Buna rağmen, Milli Mücadele taraftarı basın, bu tartışmayı Damat Ferit Paşa ve ekibine saldırmak için fırsat bilmişlerdir. Örneğin, bu basın, kimse tarafından tanınmayan Ferit Paşa'nın KE ahkâmında belirtilen görevlerde bulunmadığı halde, ayanlığa ve vezirlik rütbesini hükümdar ailesine damat ve HİF "baş müdürü" olması nedeniyle aldığı ileri sürmüştür³⁸.

Diğer taraftan gazeteler, Damat Ferit Paşa'nın tartışmalarda takip ettiği yolu ve amacı ahlakî bulmamışlardır. Zira, Damat Ferit Paşa hiçbir zaman tartışmaların içine çekilmeyen, çekilmemesi gereken hükümdarlık makamını kendi maksadını elde etmek için kullanmıştır. Dinen ve örfen saygının zorunlu olduğu bu kurumun tartışmaların içine çekilmesi "hürmetsizlik, haksızlık, saygısızlık" olarak nitelenmiştir³⁹. Ayrıca, bu hareket tarzı, KE'ce masuniyet taşıyan hükümdarın "arkasına saklanmak", "rüfekası"yla birlikte iktidarları

³⁷ Ayrıca, İttihat ve Terakki hükümetinin son döneminde ve MA'nın açık olmadığı bir sırada ayan tayin edileceğine dair söylentiler üzerine, KE'ye aykırı bir şekilde Ayan meclisinde özel bir toplantı yapılarak, düşünülen tasavvurun protesto edildiğini ve itiraz edenler arasında D. Ferit Paşa'nın da bulunduğunu ifade eden basın, son ayan atamalarının D. Ferit Paşa'nın sadareti sırasında ve MA içtimada değilken yapıldığını hatırlatmıştır. MAZC, D.4, İS.1, C.1, 1. Oturum, 12 Ocak 1920, s.6; Mehmet Asım, "Garib Bir Meşrutiyet Telakkisi", *Vakit*, 14 Ocak 1920, n.787, s.1; "Eski Ferid Paşa-Yeni Ferid Paşa", *Vakit*, 15 Ocak 1920, n.788, s.1-2.

³⁸ Aksine, KE ahkâmı hükümdara D. Ferit Paşa'yı ayan atama imkanı tanımaktadır. Zira, Ferit Paşa, hanedana damat olmasıyla birlikte II. Abdülhamit döneminde Şura-yı Devlet Reisliği azalığına atanmış ve daha sonra kendisine Vezâret rütbesi tevcih edilmiştir. Bu unvanlar da, KE hükümleri açısından ayanlığa atanması için yeterli idi. Buna rağmen, basın KE'nin asar ve efali umumun vüsûk ve itimadına şayan, devlete hizmetler yapmış kaydına D. Ferit Paşa'nın uygunluk gösterecek kadar bir zaman geçmeden Balta Limanına kapandığını, kimsenin tanımadığını ileri sürerek KE'nin tanıdığı açık kapıyı kapatarak, aslında D. Ferit Paşa'ya saldırmak istenmiştir. Celal Nuri, "Yeni Ayan Meselesi", *İleri*, 16 Ocak 1920, n.727, s.1-2; İbnülemin M. Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, IV, 3. baskı, Dergah Yay., İstanbul, 1982, s.2033-2034.

³⁹ Celal Nuri, "Yeni Ayan Meselesi", *İleri*, 16 Ocak 1920, n.727, s.1. Hiçbir şekilde hükümdarı karşıya almamak, düşüncelerine, davasına yardımcı olmasını sağlamak, II. Meşrutiyetten padişahlığın kaldırılmasına kadar süre gelen bir dönemde bütün kesimler tarafından kullanılan bir yaklaşımdır. Fatih M. Sancaktar, *a.g.t.*, s.318.

dönemine ait icraattan doğacak sorumluluktan kurtulmak ve kendilerine karşı yapılacak eleştirilerin yolunu kapamak şeklinde değerlendirilmiştir⁴⁰.

Daha çok Mahmut Paşa ve Damat Ferit Paşa arasında geçen MA'daki bu konu üzerindeki tartışmalardan bir sonuç çıkmamıştır. Her iki ayanın görüşleri sadece MA'da ortaya konulmaktan öteye geçmemiş, her hangi bir oylamaya gidilmemiştir. Nitekim, tartışmalardan sonra padişah Vahdettin tarafından atanan ayanların yemin törenine geçilmiş ve ilk gün 10 ayan yemin etmiştir. Sonraki günler yeni atanan ayanın geri kalan kısmının yemin etmesiyle birlikte Damat Ferit Paşa grubu ayanın üyelikleri fiilen gerçekleşmiştir⁴¹.

2. Son Atamalar Sonucu MA'da Oluşan Yeni Yapı

İttihatçı etkinliğini kırmak şeklinde gelişen yeni ayan atamaları sayesinde, iktidarları döneminde Anadolu Hareketi'nin tepkisini çeken Damat Ferit Paşa ve grubu için MA sorumluluktan kaçılacak bir yer olmuştur. Ayrıca, MA'yı bir "alet"⁴² şeklinde kullanarak ve etki altına alarak amaçlarını gerçekleştirme fırsatı yakalamışlardır⁴³. Hatta, etki altına aldıkları MA sayesinde iktidara yeniden gelebilirler, MM'yi, hükümeti ve Milli Hareketi sıkıştırabilirlerdi⁴⁴. Bu yüzden, yeni atanan ayana karşı Milli Hareket yanlısı basının üslubu oldukça sertti⁴⁵. Bu basın, HİF "erkanı(ndan) ve muhibbani",

⁴⁰ Mehmet Asım, "Garib Bir Meşrutiyet Telakkisi", **Vakit**, 14 Ocak 1920, n.787, s.1.

⁴¹ **MAZC**, D.4, İS.1, C.1, 1, 3. Oturumlar, 12, 19 Ocak 1920, s.6, 14.

⁴² D. Ferit Paşa'nın Mütareke dönemindeki siyasi çizgisini, Milli Mücadele taraftarı basını bir üyesi olan Celal Nuri şu şekilde özetlemektedir. D. Ferit Paşa ve arkadaşları, önce HİF merkez-i umumisini ihtiraslarına alet etmek istemişlerdir. Ancak, HİF içindeki grup çekişmelerden dolayı amaçlarını gerçekleştirememişlerdir. Bunun üzerine, yeni kurdukları hükümetlerde "tanımadık"ları kişilerle işbirliğine gitmişler. Bunda da başarılı olmalarını üzerine, MA'yı, ayanı kullanma yoluna sapsmişlerdir. Celal Nuri, "Ayan'da Neler Oluyor", **İleri**, 24 Ocak 1920, n.735, s.2.

⁴³ Mahmut Paşa, üstü kapalı olsa da son atamalardaki amacın MA vasıtasıyla siyasi sahnede etkili olmak olduğunu ifade etmektedir. **MAZC**, D.4, İS.1, C.1, 1. Oturum, 12 Ocak 1920, s.3-4.

⁴⁴ Celal Nuri, D. Ferit Paşa'nın ayan atamalarındaki amacını, muhtemel bir seçimde HİF'in mecliste bir çoğunluk kazanamayacağı fark edildiğinden, atama ile üyelerinin belirlendiği MA'ya girerek "Millet Meclisine karşı bir kalkan oluşturmak" ve bu meclisin "hakimiyet-i mutlakasına" karşı durabilmek şeklinde açıklamaktadır. Celal Nuri, "Yeni Ayan Meselesi", **İleri**, 16 Ocak 1920, n.727, s.2.

⁴⁵ Celal Nuri, D. Ferit Paşa'yı "istibdata mail, eski fikirli, karanlık hinli, zorba tavırlı, Nablus mukallidi, zaman-ı müdde-i riyaset" sevdalısı, "hilm" sahibi olmayan "mutlakiyetperver" olarak tarif etmiştir. Yine, onu "Konyalı, Niğdeli, Kapadokya ahalisine, Karamanlıyı andıran"

Damat Ferit Paşa'nın "ayarı", "meşariki", "yetiştirmeleri"⁴⁶ "yararı"⁴⁷ "(feridiye) hizbi"⁴⁸ "kumpanyası", "mürid"i, "dostları" gibi tabirlerle karşıladıkları⁴⁹ yeni ayanın menşeiini ortaya koymaya çalışmıştır. Doğal olarak bu tabirlerle de yeni ayan küçük düşürülmek istenmiştir.

Bir çoğu Damat Ferit Paşa kabinelerinde görev yapan ve HİF'e yakınlığı ile tanınan⁵⁰ 14 ayanın⁵¹ atanmasıyla birlikte, MA'nın ayan üye sayısı 59'a ulaşmıştır Ancak, atanan ayandan bazılarının Damat Ferit Paşa ile birlikte hareket etmediği söylenebilir. Buna rağmen, MA'daki oylamaları göz önüne alırsak 14 sayısını korudukları, hatta eski, özellikle gayri Müslim ayandan

---

bir kişi olarak resmetmekte ve Yunan işgal gücü kumandanlarına, Yunan Sen Sinod Meclisi Müdde-i Umumisi Gaspodin Panyadatecef'e benzetmektedir. Celal Nuri, "Yeni Ayan Meselesi", *İleri*, 16 Ocak 1920, n.727, s.2; Celal Nuri, "Aksakallar Kurultayında", *İleri*, 19 Şubat 1920, n.761, s.1.

⁴⁶ Celal Nuri, "Yeni Ayan Meselesi", *İleri*, 16 Ocak 1920, n.727, s.2.

⁴⁷ "Ayan'da Devam", *İleri*, 4 Şubat 1920, n.746, s.8.

⁴⁸ Ebuzziya Tefvik, "Vifak Yerine Nifak" *Tasfir-i Efkar*, 21 Şubat 1920, n.998, s.1; Celal Nuri, "Ayan'da Neler Oluyor", *İleri*, 24 Ocak 1920, n.735, s.2; "Meclis-i Ayan Garib Bir Teklif", *Tasfir-i Efkar*, 24 Şubat 1920, n.2996, s.3.

⁴⁹ Celal Nuri, "Ayan'da Neler Oluyor", *İleri*, 24 Ocak 1920, n.735, s.2. Celal Nuri, yeni atamalarla birlikte MA'da oluşan son şekli şu şekilde tarif etmektedir: "Yeşiller ve mailer diye eski Bizans'ta, İpedrum (Hipedrum) Meydanı'nda iki fırka vardı. Bunlar nasıl yekdiğerinden ayrı ise, Ayan'daki kudema ile yaran da böyle birbirinden farklı, yalnız renkleri yok, yahut soluk". Celal Nuri, "Aksakallar Kurultayında", *İleri*, 19 Şubat 1920, n.761, s.1.

⁵⁰ Celal Nuri, D. Ferit Paşa'nın son ayan atamalarında etkisinin olmadığına dair ifadelerini "nasıl olurda tevcihatta piyango'nun bütün numaraları" HİF erkanına ve yandaşlarına vurmuştur ve "Hamdi Efendi, Vasfi Efendi, Zeynelabidin Efendi, İzzet Fuat Paşa, Adil Bey cemaatte yalnız üç noksan var: Ali Kemal Bey, Cemal Bey, Mehmet Ali Bey", diyerek alaylı bir şekilde eleştirmiştir. Celal Nuri, "Yeni Ayan Meselesi", *İleri*, 16 Ocak 1920, n.727, s.2; Celal Nuri, "Aksakallar Kurultayında", *İleri*, 19 Şubat 1920, n.761, s.1.

⁵¹ Damat Ferit Paşa sadareti döneminde, Vahdetin'in 16 Mart 1919 tarihli iradesi ile ayan üyeliğine Sabri Efendi, Tefvik Bey, Kastaki Vayani Efendi, Rıza Tefvik Bey, İzzet Fuat Paşa, Mustafa Asım Efendi, Zeynelabidin Efendi (7); 15 Eylül 1919 tarihli iradeyle de Rauf Paşa, Mustafa Efendi, Hadi Paşa, Hamdi Efendi, Vasfi Efendi, Adil Bey, Naim Bey (7) atanmıştır. Bu atamalardaki toplam ayan sayısı 14'dür. *İleri* gazetesi, yeni atanan ayan sayısını 13 olarak göstermektedir. Ancak, bu sayı yukarıda MAZC'sine göre verdiğimiz rakamla ve bazı isimlerle uyumsuzdur. Zira, Mustafa ismi iki kez zikredildiği gibi Naim Bey ve Kastaki Vayani Efendi'nin adları yazılmamıştır. Bununla birlikte, Kastaki Vayani Efendi'nin padişahın iradesiyle atanmasına rağmen, yemin etmediği ve dolayısıyla ayanlığının resmen başlamadığı dikkate alınmalıdır. Karşılaştırma için bkz. MAZC, D.4, İS.1, C.1, 1. Oturum, 12 Ocak 1920, s.2-3; "Kaç Ayanımız Var?", *İleri*, 12 Ocak 1920, n.723, s.2.

iştirak edenlerle birlikte bu sayıyı aştıkları görülmektedir⁵². Bu sayı ve grubun meclis tartışmalarındaki hareket tarzı MA'da yeknesak bir blok oluşturulduğunu göstermektedir. Diğer taraftan, bu grubun karşısındaki eski ayandan oluşan kesim⁵³ sayıya çok fazla olmasına rağmen, hem hastalıktan, devamsızlıktan ve

⁵² DFP grubunun sayısını belirlemek için, 4 isim listesi göz önüne alınmıştır: 1-son atanan üyelerin isimleri, 2-MA'daki arıza-i cevabiye oylaması, 3- *İleri* gazetesinin verdiği liste 4- *Vakit* gazetesinin verdiği liste. Bu listelerdeki isimlerin tamamı 19 rakamına tekabül etmektedir. 1 ve 2. listelerdeki isimler ayrıntılı olarak 51. ve 102. dipnotlarda gösterilmiştir. Bunun yanı sıra *İleri* gazetesi, Damat Ferit Paşa "yârânı"nın sayısını 10 olarak tespit etmekte ve M. Sabri Efendi, Rıza Tevfik Bey, İzzet Fuat Paşa, Hamdi Efendi, Vasfi Efendi, Adil Bey, Zeynelabidin Efendi, Naim Bey, Mustafa Asım Efendi, Rauf Paşa şeklinde vermektedir. Ahmet Emin Bey ise, gazetesi *Vakit*'de M. Sabri Efendi, Rıza Tevfik Bey, İzzet Fuat Paşa, Hamdi Efendi, Vasfi Efendi, Adil Bey, Zeynelabidin Efendi ve ayrıca gayri Müslim ayanlardan Azaryan Efendi, Mavrovini Efendi (9) isimlerini belirlemiştir. Bunlardan bizim için en belirleyici olanları son atanan ayan üyelerinin isim listesiyle, özellikle adeta DFP grubu ile Anadolu Hareketi taraftarlarının mücadelesi şeklinde geçen arıza-i cevabiye oylaması sonuçlarıdır. Bütün listelerde 7 kişinin ismi ortaktır, değişmemektedir. Ayrıca, bu sayı 1. ve 2. liste ile birlikte 3. veya 4. liste göz önüne alınarak incelenirse 10'e ulaşmaktadır. Yine, DFP grubunu belirlemede en önemli kriter olarak gördüğümüz 2. listedeki isimler bu rakamı 14'e vordurmaktadır. Nitekim, eklenen bu 4 kişiden 2'sinin isimleri (Vaghiyeri Efendi ve Aristidi Paşa) sadece 2. listede bulunurken, 2 kişinin ismi (Mavrovini Efendi ve Azaryan Efendi) *Vakit* gazetesindeki listede de yer almaktadır. Bununla birlikte, son atanan ayanlardan olan Mustafa Asım Efendi'nin arıza-i cevabiye meselesinde oy kullanmamasına rağmen MA'daki diğer söylemleri ve yine son atanan ayandan Rauf Paşa'nın hastalığı dolayısıyla varlık gösteremediği dikkate alınırsa 16 sayısına ulaşılmaktadır. Zaten, bu iki kişinin ismi *İleri* gazetesinde DFP grubu içinde değerlendirilmektedir. Diğer taraftan, sadece 1. liste bulunan üç isim DFP grubu içinde değerlendirilmemelidir. Zira, yeni atanan üyelere bir kişinin (Kastaki Vayani Efendi) MA'da bulunmadığı, yemin etmediği görülmektedir. Ayrıca, yeni atanan ayanlardan olan ve sadece 1. listede yer alan Tevfik Bey ve Mustafa Efendi'nin DFP grubundan sayılmamaları, Ali Rıza Paşa kabinesinde Maliye ve Adliye nezaretlerinde görev almalarıyla izah edilebilir. Hatta, Tevfik Bey Salih Paşa kabinesinde de bulunmuştur. Nitekim, İ. Mahmut İnal, Damat Ferit Paşa'nın kendi kabinesinde yer alan bazı vükela tarafından sevilmediğini ifade etmektedir. Karşılaştırma için bkz. MAZC, D.4, İS.1, C.1, 1-5, 10. Oturumlar, 12, 15, 19, 26 Ocak/ 2, 18 Şubat 1920, s.6, 11, 14, 20, 29, 103; "Ayan'da Devam", *İleri*, 4 Şubat 1920, n.746, s.8; Ahmet Emin, "Meclis-i Ayan'da", *Vakit*, 23 Şubat 1920, n.825, s.1; İbnülemin M. Kemal İnal, *a.g.e.*, IV, s.2111-2112, 2123.

⁵³ Son atamalardan önceki ayan üyeleri: Eski sadrazamlardan Tevfik Paşa, İzzet Paşa, Said Halim Paşa; Sadrazam Ali Rıza Paşa; Çürüksulu Mahmut Paşa, Ahmet Rıza Bey, İbrahim Bey, Abdülhak Hamit Bey, H. Hüsnü Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa, Damat Halit Paşa, Halim Bey, Eski Şeyhülislamıardan Hayri Efendi, Reşid Akif Paşa, Topçu Feriki Rıza Paşa, Rıfat Bey, Süleyman Paşa, Süleyman El-Bostanî Efendi, Süleyman El-Barunî Efendi, Seyyid Bey, Şerif Cafer Paşa, Salih Paşa, Şerif Ali Haydar Paşa, Abdurrahman Şeref Efendi, Ömer Rüştü Paşa, Faik Bey, Seyyid Abdülkadir Efendi, Nuri Bey, Nail Bey, Musa Kazım Efendi, Muhiddin Efendi, Yusuf Ziya Paşa, Aram Efendi, Azaryan Efendi, Aristidi Paşa, Bahor Efendi, Dilber Efendi, Legofet Bey, Damat Ferit Paşa, Mavrovini Bey, Vaghiyeri Bey (45).

çeşitli sebeplerden dolayı yurt dışında bulunmaktan hem de tam bir grup şeklinde hareket etmemekten kaynaklanan nedenlerden ötürü üstünlüklerini net bir biçimde ortaya koyamamışlardır Bu yüzden, MA'da toplanan üye sayısı yeni atanan ayanla birlikte hiçbir zaman 40'lı rakamlara dahi ulaşamamıştır. Örneğin, Divan Katipliği oylamasında 29, Kestörlük seçiminde 26, Maliye Encümeni üyelerinin tespitinde ve MA'da safların belirlendiği Arıza-i Cevabiye oylamasında 32 sayısına ulaşılabilmiştir. Bu durum eski ayanın MA genel kuruluna yeterince katılmadığını/katılamadığını göstermektedir. Zaten, MAZC incelendiğinde DFP grubunun içtimaları takip ettiği, hatta tartışmalara en çok iştirak eden olduğu görülmektedir. Nitekim, bu durumun eski ayan ve Milli Mücadele için istenmeyen sonuçlar doğuracağını dile getiren Anadolu Hareketi taraftarı basın eski ayanı uyararak, endişesini ortaya koymuştur⁵⁴. Bu endişe çekimsiz ve zamana göre hareket eden ayanın Damat Ferit Paşa grubuna yönelmesine ve çoğunluğun kaybedilmesi korkusuna dayanmakta idi. Buna rağmen, aşağıda yeri geldiğinde değineceğimiz hususlarla ilgili önemli oylamalarda eski ayan üstünlüğünü korumayı bilmiştir.

Diğer taraftan, hastalık, devamsızlık ve yurt dışında bulunmaları MA'daki oturumlara devam eden ayan sayısını belirlemede güçlük çekilmesine, çalışma düzeninde yetersizlikler ve aksaklıklar yaşanmasına neden olduğu gibi, toplantı yeter sayısı sorunu gündeme getirmiştir⁵⁵. Zira, KE'ye göre müzakere

---

Sina Akşin, bu ayanların çoğunluğunun İttihat ve Terakki'ye bağlı olduğunu ifade etmektedir. Sina Akşin, a.g.e., s.48. Ayan isimlerine dair karşılaştırma için bkz. "Kaç Ayanımız Var?", *İleri*, 12 Ocak 1920, n.723, s.2. MAZC, D.4, İS.1, C.1, 2. Oturum, 15 Ocak 1920, s.11-12.

⁵⁴ *İleri* gazetesi yeni atanan ayanlar dışında MA müzakerelerine devam edenlerin sayısını 25 olarak göstermektedir. (Aram Efendi, Aristidi Paşa, Bahor Efendi, Halim Bey, Damat Halit Bey, Süleyman Paşa, Süleyman El-Barunî Efendi, Ziya Paşa, İzzet Paşa, Ömer Rüstü Paşa, Mavrovini Bey, Nuri Bey, Vagliyeri Efendi, Tevfik Paşa, Azaryan Efendi, Hüsni Paşa, Ferik Rıza Paşa, Rifat Bey, Seyyid Bey, Damat Arif Hikmet Paşa, Abdülhak Hamit Bey, Osman Nuri Paşa, Faik Bey, Damat Ferit Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa). Ayrıca, bu gazete eski ayanın devamsızlık göstermesinin Damat Ferit Paşa ve "yanarı"na "büyük bir fırsat" vereceği endişesine kapılmıştır. Zira, bu ayanın devamsızlığının artması durumunda Damat Ferit Paşa grubu "gemi azya alarak takrirleri yağdıracak" ve istediklerini "gürültüye getirerek" kabul ettireceklerdir. Bu ise, HİF'in kuvvetli bir şekilde MA'ya intihal etmesi demektir. Bu yüzden oturuma katılmayan eski ayanın meclise gelerek Damat Ferit Paşa grubuna karşı mücadele etmesi "şi'ar-ı millî ve vazife-i vatanî" olarak gösterilmektedir "Ayan'da Devam", *İleri*, 4 Şubat 1920, n.746, s.8; MAZC, D.4, İS.1, C.1, 1, 3. Oturumlar, 12, 19 Ocak/18 Şubat 1920, s.7, 16, 103.

⁵⁵ Örneğin, ayandan Salih Paşa, Abdurrahman Şeref Efendi, Tevfik Bey, Mustafa Bey, kendisi de bir ayan olan A. Rıza Paşa hükümetinde bulunmaları nedeniyle toplantılara iştirak etmemişler ve ancak hükümet ile ilgili sorunlarda MA'ya gelmişlerdir. Yine, İbrahim Bey

yapılabilmesi ve konular hakkında bir karar alınabilmesi için toplam ayan sayısının yarısının bir fazlası gerekmektedir. Bu ise, 59 ayandan oluşan MA'da 30 idi. Bu yüzden toplam üye sayısı üzerinden değil, mevcut üye üzerinden nisab-ı müzakerenin belirlenmesi dahi teklif edilmiştir⁵⁶.

Son atamalarla birlikte yeni bir şekil alan MA'ya değindikten sonra, yeni atanan ayanlarla birlikte, eski-yeni ayan, mevcut hükümet, MM, Milli Mücadele paralelinde yaşanan sorunlara değinmek ve yeni oluşan MA'daki durumu izah etmek çalışmanın amacına ulaşmada faydalı olacaktır. Zira, MA'daki taraflar arasındaki mücadelenin zirve noktası ve bu çalışmanın belirleyici konusu olan arıza-i cevabiye tartışmasının öncesinde, MA'nın yeni şekli oluşmaya başlamıştı. Bu yüzden, müzakereler sırasında yaşanan bazı olaylara kısa başlıklar altında değinilecektir.

a. Damat Ferit Paşa Grubundan İzzet Fuat Paşa'nın Bir Takrir İle Ali Rıza Paşa Hükümetini Sıkıştırmak İstemesi

Ali Rıza Paşa hükümetinin Anadolu ile kesilen irtibatı tekrar sağlaması, özellikle Amasya görüşmesi ve ardından Meclis-i Millî'nin açılması Milli Hareket ile İstanbul'daki hükümet arasındaki olumlu gelişmelerdi. Her ne kadar, bu hükümet Ankara'nın arzuladığı şekilde bir politika takip etmese de, özellikle Damat Ferit Paşa hükümetlerinin düşmanlığını sert bir surette hisseden Anadolu Hareketi için "ehven-i şer" görülmesine neden olmuştu⁵⁷. İşte bu hükümete karşı, MA'da Damat Ferit Paşa grubuyla birlikte hareket eden Keçecizade İzzet Fuat Paşa, ülkenin maruz kaldığı büyük felaketler karşısında hükümetin ne yaptığına dair bir takriri MA'ya sunmuş ve gizli görüşme açılmasını istemiştir⁵⁸. Bu takrire Damat Ferit Paşa grubu destek çıkmıştır. Ancak, ayandan Rıza Paşa bu talebin hükümete resmen tebliğ edilmesi ve konunun müzakeresi esnasında kabinenin MA'da hazır bulunması gerektiği yönünde bir teklif sunmuştur. Bu

(Malta), Prens Said Halim Paşa (Malta), Hayri Efendi (Malta) sürgünde, Ahmet Rıza Bey (Paris), Hüseyin Hilmi Paşa (Viyana), Süleyman El-Bostani Efendi (İsviçre), Abdurrahman Bey (Şam), Musa Kazım Efendi (Edirne) yurt dışında veya İstanbul dışında idiler. Ayrıca, günü birlik veya uzun süreli hastalıklar, izinler dolayısıyla bütün ayanlar bir araya gelememiştir. Ancak, yine de toplantı yeter ve karar alma sayısına ulaşmakta idiler. MAZC, D.4, İS.1, C.1, 5. Oturum, 2 Şubat 1920, s.29; "Kaç Ayanımız Var?", İleri, 12 Ocak 1920, n.723, s.2; "Ayan'da Devam", İleri, 4 Şubat 1920, n.746, s.8.

⁵⁶ MAZC, D.4, İS.1, C.1, 5. Oturum, 2 Şubat 1920, s.29-31. KE Encümenine giden bir çok mesele gibi, bu takririn de incelenerek MA'ya gelmesi mümkün olmamıştır.

⁵⁷ Mustafa Kemal Atatürk. a.g.e., I, s.261, 264.

⁵⁸ "Meclis-i Ayan-Üçüncü İçtima", Tasfir-i Efkâr, 20 Ocak 1920, n.2964, s.3.

teklifin İzzet Fuat Paşa ve M. Sabri Efendi⁵⁹ tarafından uygun bulunmasıyla birlikte tahrir ileriki bir tarihe ertelenmiştir⁶⁰.

Sadrazam Ali Rıza Paşa da MM'de kabinenin programı okunmadan ve güvenoyu alınmadan İ. Fuat Paşa'nın talebinin yerine getirilmesi için gün belirlenmesini imkansız olduğunu ifade etmiştir. Sadaretin bu cevabına MA da olumlu yaklaşmış ve tahririn görüülmesi güvenoyu sonrasında ertelenmiştir⁶¹. Böylece, şartlara bağlanan tahrir sürüncemede kalmıştır. Nitekim, hızla gelişen iç ve dış olaylar yüzünden iki ay boyunca tahrire cevap vermeyen Ali Rıza Paşa hükümeti ve yerine iktidara gelerek kısa bir ömrü süren Salih Paşa kabinesi de cevap verememiştir⁶².

Diğer taraftan, bu tahrir Milli Mücadele yanlısı gazetelerce Damat Ferit Paşa ve arkadaşlarının MA'yı "büsbütün çığırından çıkarmak" niyeti taşıyan bir istizahı(gensoru) ve meşrutiyete rehberlik etmek için oluşturulan bir meclisin "gayri meşru emeller peşinde koşanlar tarafından" yaralanması, iğfal edilmesi olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, gazeteler, KE'ye göre ayanın istizaha hakkı olmadığını belirtmişlerdir. Zira, bir atama meclisi olan MA'nın MM gibi hükümeti murakabe hakkı yoktu. Bir nevi "sansür heyeti" özelliğini taşıyan MA, sadece KE'nin 64. maddesi ile belirlenen yetki, görevleri icabı kanun ve muvazene layihalarını inceleme ve isterse MM'ye gönderme yetkisine sahipti. Bu yüzden, hükümet tahrire bir "hande-i istiza-ı istihfaf" ile karşılık vermeliydi⁶³.

Damat Ferit Paşa ve grubunun Ali Rıza Paşa hükümetine yüklenmeleri sadece bu olayla kalmamıştır. Ali Rıza Paşa'nın kabinesi adına MA'da okuduğu hükümet programını tartışmaya açmaya çalışan bu grup, programın okunmasından sonra ayanın çoğunluğunun meclisi terk etmesinden dolayı bu emeline ulaşamamıştır⁶⁴. Seyyit Bey'in⁶⁵ ifade ettiği üzere MA'da okunan

⁵⁹ II. Meşrutiyet döneminde HİF ile birlikte hareket eden M. Sabri Efendi Damat Ferit Paşa kabinelerinde Şeyhülislamlık yaptı. Milli Mücadele aleyhinde bulunduğundan dolayı 150'likler listesine alındı ve yurt dışına çıktı.

⁶⁰ Mustafa Sabri Efendi, Mustafa Efendi, Zeynelabidin Efendi, Vasfi Efendi, Hamdi Efendi, Azaryan Efendi, Ahmet Bey ve Naim Bey destek çıkan ayanlardır. MAZC, D.4, İS.1, C.1, 3. Oturum, 19 T.sani 1920, s.18.

⁶¹ MAZC, D.4, İS.1, C.1, 4. Oturum, 26 Ocak 1920, s.21.

⁶² MAZC, D.4, İS.1, C.1, 20. Oturum, 18 Mart 1920, s.204-205.

⁶³ Celal Nuri, "Ayan'da Neler Oluyor?", İleri, 24 Ocak 1920, n.735, s.2; "Meclis-i Ayan-Üçüncü İçtima", Tasfir-i Efkar, 20 Ocak 1920, n.2964, s.3.

⁶⁴ MAZC, D.4, İS.1, C.1, 7. Oturum, 9 Şubat 1920, s.50-51.

hükümet programları üzerinde bir müzakere yapılması teamül olarak görülmemişse de, salonun terk edilmesi Damat Ferit Paşa grubuna, A.Rıza Paşa hükümetinin programını eleştirme ve kendi icraatını savunma fırsatı vermemiştir. Üstelik, Ali Rıza Paşa, söz hakkını gerektirecek bir şekilde, Damat Ferit Paşa hükümetlerine eleştiri ve sataşma da bulunmuştur. Zira, Ali Rıza Paşa'ya göre, haberleşmenin kesilmesiyle birlikte kaybedilen Anadolu üzerindeki hakimiyet, kopukluk kendi hükümeti tarafından ortadan kaldırılmıştır. Yine, Meclis-i Millî'nin açılmasıyla da yetkili ve halk adına konuşan merkezin, iktidarın İstanbul olması sağlanmıştır⁶⁶. Bu eleştirilere cevap verme fırsatı bulamayan Damat Ferit Paşa grubu, MA müzakereleri esnasında bu emellerine ulaşmak, ithamlara cevap vermek istemişlerdir⁶⁷.

b. Damat Ferit Paşa Grubunun İttihat ve Terakki'ye Yüklenmek İstemesi

Osmanlı siyasetinde uzun zamandan beri var olan İttihatçı düşmanlığı, Mondros Mütarekesi'nden sonra zirveye çıkmış, daha çok taraftar kazanmıştı. Bunun sebepleri arasında, İttihat ve Terakki'ye muhalif/düşman olan HİF'in ve Padişah Vahdettin'in önde gelen İttihatçıların ülkeyi terk etmesiyle birlikte boşalan siyasi sahneyi kendi kontrollerine almak istemesi gösterilebilir. Ancak, asıl önemli neden İttihatçıların savaş suçlusu olması veya gösterilmeye çalışılması ve buna paralel olarak Osmanlı Devleti'nin kurutuluşunun İttihat ve Terakki düşmanlığı ile mümkün olacağına inanılmasıdır. Zira, İttihatçıların mahkum edilmesi, siyasi sahneden çıkarılması sayesinde İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devleti'ni cezalandırma, paylaşma ve yok etme emellerinin hafifleyeceği düşünülmekte idi⁶⁸. Bu düşüncenin en önemli temsilcileri HİF ve taraftarları idi. Aşağıda işleyeceğimiz konu, bu düşüncenin MA'da nasıl etkili olduğunu göstermektedir.

⁶⁵ Osmanlı Devleti'nde mebusluk ve ayanlık yapan Seyit Bey, hukukçu kimliğe sahipti ve 1923-1924 yılları arasında TBMM'de Adalet bakanlığı yaptı.

⁶⁶ MAZC, D.4, İS.1, C.1, 8. Oturum, 16 Şubat 1920, s.54.

⁶⁷ Örneğin, Adil Bey, seçimlerin yapılmasına dair fikrin ve bazı çabaların kendi iktidarları döneminde uygulandığını ifade etmiştir. Bu iddiayı Sina Akşin de doğrulamaktadır. MAZC, D.4, İS.1, C.1, 8. Oturum, 16 Şubat 1920, s.70; Sina Akşin, a.g.e., s.442-443.

⁶⁸ Bütün suçu İttihatçılara atarak, İtilaf devletleriyle makul bir sulh antlaşmasının imzalanacağına dair kanaat, Mütareke döneminin karakteristik bir özelliği idi. Benzer kanaat ve İttihatçı düşmanlığının sebepleri ile ilgili bkz. Fatih Mehmet Sancaktar, **Said Molla ve Türkçe İstanbul Gazetesi**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış Yüksek Lisans tezi, İstanbul, 1996, s.58-60.

Malta'da sürgün bulunan ayandan Hayri Efendi ile İbrahim Bey⁶⁹ MA'ya, kesilen maaşlarının ödenmesi talebiyle dilekçe sunmuşlardır. Bu talep karşısında, Damat Ferit Paşa grubu maaşların ödenmemesi yönünde tavır alırken, Mahmut Paşa, Rıza Paşa, Müşir Osman Paşa, Seyyit Bey, Müşir Mehmet Fuat Paşa gibiler maaşın kesilmesinin KE'ye aykırı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Zira, ödenmesi yönünde fikir yürütenlere göre, her şeyden önce bu şahıslar tutukludurlar, hüküm giymemişler ve ayanlığa kaydı hayat şartıyla seçildiklerinden, ancak üyelikleri ayan genel kurulunun alacağı 2/3 kararlar düşmesi mümkündür.

Damat Ferit Paşa grubu, sorunun MA genel kurulunda gizli bir oturumla enine boyuna müzakere edilmesiyle tartışma girdabına sürüklenmesini, hatta KE encümenine havale ederek uzamasını sağlamak istemiştir. Aslında, MA'da İttihat ve Terakki-HİF çekişmesine güzel bir örnek olan bu sorun, haklarında kesinleşmiş her hangi bir yargı kararı olmayan, sürgün ayan üzerinden bütün İttihatçıları ve dolayısıyla İttihatçılığı suçlu duruma düşürmek hedeflenmiştir. Ancak, Damat Ferit Paşa grubu, ilk önceleri İttihatçıların suç işlediklerinden dolayı Malta'ya sürüldüklerini ima yoluyla ifade edebilmişlerdir. Böylelikle sürgündeki ayanların üyeliklerinin kanunen düşeceğini ispat etmeye çalışmışlardır⁷⁰.

İlk müzakeresinde sonuçlanamayan bu sorunun tekrar tartışılması sırasında Damat Ferit Paşa grubu artık ima yerine net söylemler kullanmaya başlamışlardır. Örneğin, Vasfi Efendi konunun basit bir maaş sorunu olmadığını, savaş kabinelerine mensup olanların "birinci sınıf" suçlu sayılması gerektiğini ileri sürmüştür. Öyle ki, bu kişilerin ayandan addedilmesi MA'nın "şeref ve haysiyet-i siyasiyesini" eksiltmekteydi. Zira, KE'nin 48. maddesi, hıyanet ve KE'yi "nakz ve ilga etmeye tasaddi ve irtikab" suçlarından itham edilen mebus ve ayanın, mensup oldukları meclislerin 2/3 kararıyla veya kanunen hapis ve sürgün cezasıyla mahkum olmaları durumunda üyelik sıfatını düşürmektedir. Bu yüzden, Vasfi Efendi, Osmanlıların içeriye ve dışarıya suçluları cezalandırmaya taraftar olduğunu gösterecek bir yaklaşımı MA'nın sergilenmesinin doğru bir hareket tarzı olacağını ifade ederek, bir takrir sunmuştur.

⁶⁹ Bu şahıslar, İttihatçı kabinelerde Şeyhülislam ve Adliye Nazırı olarak görev yapmışlardır.

⁷⁰ MAZC, D.4, İS.1, C.1, 6. Oturum, 5 Şubat 1920, s.44-48.

Daha sonra söz alan Mustafa Efendi, Mustafa Asım Efendi ve Seyyit Bey, Vasfi Bey'in maaşların verilmemesi yönünde tavır takınmadığının altını çizerek, maaşın verilmesine engel bir cihetin bulunmadığını izah etmişlerdir. Zira, maaş meselesi ile suçluluk ithamı birbirinden ayrı değerlendirilmesi gereken hususlardı. Bu görüş MA'da genel kabul gördükten sonra, müzakere maaş sorunu olmaktan çıkmış, savaş suçluları sorununa odaklanmıştır. Nitekim, Hamdi Efendi ve Vasfi Efendi'nin desteğini alan Rıza Tefvik Bey de, bu kişilerin Malta'ya sürgün edilmelerinin altında gizli bir mananın yattığını iddia ederek, savaşa girişin müsebbibi olan İttihatçı kabinelerdeki ayanın da suçlu olduğunu ileri sürmüştür. Bu da, soruna siyasi bir boyut kazandırmakta idi. Zira, MA bu kişilere maaş vermesi halinde suçsuz olduklarını İtilaf Devletlerine karşı itiraf etmiş olacaktı.

Bu yaklaşımlardan sonra maaşlarının verilmesi hususu MA riyaset makamına bırakılmıştır. Ancak, Mustafa Asım Efendi ve Rıza Tefvik Bey'in de desteklediği Vasfi Efendi'nin KE'nin 48. maddesine göre bu kişilerin durumlarının tespiti ile ilgili bir incelemenin KE Encümeninde yapılmasına dair verdiği taktir kabul edilmiştir⁷¹.

3. Damat Ferit Paşa Grubunun MM'ye Yaklaşımı

a- MM'nin İçtima Süresi

Damat Ferit Paşa grubu, MA'da Anadolu Hareketi'nin desteklediği MM'ye her fırsatta yüklenerek, faaliyetini engellemek istemiştir. Böylece, MA'da da iktidarları dönemindeki Milli Mücadele karşıtı politikalarını sürdürmeye çalışmışlardır. Bu engellemelerden biri de, Hamdi Efendi'nin 1920 Mart ayı başında gündeme taşıdığı meclisin içtima devresinin süresine dair husus idi. Ona göre, KE meclisin mutat olan içtima devresinin başlangıcını Kasım olarak belirlemiştir. Bu yüzden, Şubat ayı sonu itibarıyla bir temdit problemi ile karşılaşmaktadır. Aslında, Mustafa Asım Efendi'nin de desteklediği bu girişim MM müzakerelerinin kesilmesine veya aksamasına neden olabilirdi.

Bu girişim karşısında, yine Hüseyin Hüsnü Paşa, Mahmut Paşa, Seyyit Bey, Mustafa Efendi, Rifat Bey gibi eski ayanın durduğunu görüyoruz. Bu kişilere göre, her ne kadar Hamdi Efendi'nin teklifinin dayandığı KE'nin 43.

⁷¹ MAZC, D.4, İS.1, C.1, 15. Oturum, 1 Mart 1920, s.165-172.

maddesi Meclis-i Milli'nin toplantı döneminin açılış tarihini Kasım ayı göstererek bir başlangıç tespit etmişse de, yine aynı madde bu başlangıcın tehir edilebileceğini vurgulamıştır. Nitekim, ülkenin bulunduğu zor şartlar meclisin açılmasını geciktirmiştir. Ayrıca, bu madde toplantı devresinin kesin olarak 4 ay sürmesini emretmiştir. Dolayısıyla temdit meselesi ile uğraşılması gereksizdir.

MA'nın de tatile girmesine neden olacak Hamdi Efendi'nin teklifi açık bir şekilde olmasa da, Anadolu Hareketi'nin etkisinde olan MM'yi ve onun çalışma düzenini etkilemeye matuftu. Aynı şekilde, bu girişim MM toplantı yeter sayısını anayasaya aykırı göstererek, MM'nin yürüttüğü çalışmaları tartışılır hale getirme çabasının bir ürünüdür. Ancak, Hamdi Efendi'nin ortaya attığı bu yaklaşım bir başarı elde edememiştir. Zira, müzakere sonucu 43. maddede belirtildiği üzere, bir tecil vakası görülme de, daha kuvvetli bir neden olan tehhür (zora dayalı, zorunlu) MM'nin açılmasını geciktirmiştir. Böylece, 4 aylık içtima süresinin tamamlanması üzerinde mutabık kalınmıştır⁷².

b- MM ve Toplantı Yeter Sayısı

Vasfi Efendi, MM'nin yetkinliğini tartışılır hale getirecek ve çalışmalarını engelleyecek toplantı yeter sayısı meselesini, Ali Rıza Paşa hükümetinin 1336 yılı Mart ve Nisan aylarına ait muvakkat bütçe layihasının görüşülmesi sırasında gündeme taşımıştır⁷³.

MM'nin toplantı yeter sayısını belirleyen KE'nin 51. maddesi üzerinden hükümete ve MM'ye yüklenilmiştir. Bu maddeye göre MM, müzakereye toplam sayının bir fazlası ile başlayabilir ve kararlarını 2/3 çoğunluk

⁷² MAZC, D.4, İS.1, C.1, 15. Oturum, 1 Mart 1920, s.162-164. 1876 KE'sindeki 43. maddede Meclis-i Milli'nin başlangıç tarihi belirtilmekle birlikte, faaliyet süresi tayin edilmemiştir. Ağustos 1909 ve Mayıs 1914 düzenlemeleri, meclisin başlangıcını Kasım ve tatilini Mayıs olarak gösterirken, Ocak 1915 düzenlemesi, Seyyit Bey'in ifade ettiği şekilde, meclisin faaliyeti için Kasım-Mart ayları arasında ve 4 aylık bir süreyi tespit etmiştir. Ayrıca, zorunluluk durumunda başlangıcın tecil edilebileceği hükmü getirilmiştir. Suna Kili-A. Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s.35, 77, 79-81.

⁷³ Aslında, bu görüşü ilk ortaya atan Damat Ferit Paşa olmuştur. Nitekim, Celal Nuri, Damat Ferit Paşa'nın adet-i mürettep meselesini karıştırmasıyla kötü sonuçlar doğacağını ifade etmiştir. Zira, Musul, Neced, Basra, Bağdat, Halep, Suriye, Beyrut, Hicaz, Yemen, Mısır, Medine-i Münevvere, Zor, Lübnan, Kudüs gibi yerlerden mebuslar asla gelemeyeceğinden, meclisin hiçbir zaman açılmaması gibi bir sonuçla karşılaşılacaktı. Diğer taraftan, Damat Ferit Paşa, MM'deki mebus sayısını Vasfi Efendi'den farklı olarak 256 şeklinde vermektedir. MAZC, D.4, İS.1, C.1, 1, 14. Oturumlar, 12 Ocak/29 Şubat 1920, s.4-5, 150-152; Celal Nuri, "Yeni Ayan Meselesi", *İleri*, 16 Ocak 1920, n.727, s.2.

gerektirmeyen konular dışında hazır bulunan azanın mutlak çoğunluğu ile alabilirdi. Ancak, Osmanlı coğrafyasının bir kısmının işgal altında olması ve Mütareke döneminin sorunları mebus sayısının tespitini sıkıntılı hale getirmekteydi⁷⁴.

Nitekim, Vasfi Efendi de görüşlerini bu sıkıntılardan yararlanarak ileri sürmüştü. Ona göre, daha önce feshedilen MM'deki mebusların sayısı 250 ve bir fazlası 126 idi. Ancak, son Osmanlı MM'sinde 126 mebusla, nisaba malik bir sayıyla içtima yapılamamıştı. Ayrıca, KE'ye aykırı bir şekilde yeni MM üye sayısını 186-187, nisabını 86 kabul etmişti. Bu noktadan hareket eden Vasfi Efendi, MM'den çıkan kararların kanunî olamayacağını iddia etmiş ve MA tarafından bu sorun açıklığa kavuşturulmadıkça MM'den gelen takrirlerin incelenmesini doğru bulmamıştır.

Bu görüşünde ısrarcı olan Vasfi Efendi, Seyyit Bey ve aralarında kendi grubundan Mustafa Asım Efendi, Aristidi Paşa, Azaryan Efendi'nin de bulunduğu kişilerin muhalefeti ile karşılaşmıştır. Zira, onlara göre ülkenin işgal edilmiş bazı bölgelerinde seçim yapılamadığından yeni meclis olağanüstü şartlarda, icrası mümkün olabilen en iyi bir seçimle oluşturulmuştu. Buna istinaden, MM'ye seçilen ve gelebilen mevcut mebus sayısı toplam sayı olarak kabul edilmeliydi. Ayrıca, 1.5 aydan beri her iki meclis anılan şartlarda toplanmıştı. Vasfi Bey'in ifade ettiği üzere hareket edilseydi, meclisler toplanamazdı ve bu duruma ilk günden itiraz etmek gerekirdi. Halbuki, bir itiraz meydana gelmediği gibi, bir çok kanun teklifi de kabul edilmişti.

Diğer taraftan, Mustafa Asım Efendi ve onu destekleyen Azaryan Efendi, MM'nin açılmasını daha farklı bir yoldan meşru görmekte idler. Onlara göre, hem MM ve hem de MA çoğunluk meselesini belirlemede ve çözümlemede kendileri yetki sahibi idi. Bu yüzden, MA, MM'nin kendi ekseriyetini tespitine karışmamalıydı. Böylece, M. Asım Efendi, kendince KE'nin bir maddesinin ilgasına neden olacak şartların oluşturduğu zaruret dışında bir yol önermiştir.

⁷⁴ Böyle bir sıkıntının doğacağı daha seçimler yapılmadan, hatta I. Dünya Savaşı döneminde faaliyetini sürdüren 4. devre meclisinin feshedilmesinden önce ortaya çıkmıştı. Zira, İstanbul'a işgal güçlerinin girmesinin ardından yeni bir meclis açılması gerektiğine inanan Damat Ferit Paşa hükümetinin bazı üyeleri ve siyasetçiler işgal altındaki Osmanlı topraklarında seçim çalışmalarının yürütülmesinin ve seçilebilecek temsilcilerin meclise gelmesinin zorluğunu dile getirmişlerdi. Sina Akşin, a.g.e., s.135-136, 328-334.

Böylece, tartışmalar sırasında Vasfi Efendi'nin görüşü tek kalmış ve herhangi bir oylamaya gidilmeden sorun kapanmıştır⁷⁵. Ancak, aşağıda değineceğimiz MM'nin içtimalarını ertelemesi bahsinde, Vasfi Efendi MM'nin ekseriyet nisabına malik olmadığını ve dolayısıyla meşru bir halde bulunmadığını tekrar ileri sürmüştür⁷⁶.

c- MM'nin İctimasını Tehir Etmesinin MA'ya Yansıması

Damat Ferit Paşa grubunun MM'ye, dolayısıyla Milli Harekete karşı tavrı yukarıda ifade ettiğimiz olaylarla sınırlı kalmamıştır. 18 Mart 1920'de Sinop mebusu Rıza Nur Bey ve arkadaşları İstanbul'un işgal edilmesi ve bazı mebusların tutuklanması ile ilgili olarak verdikleri bir takrir ile MM oturumlarının ertelenmesini önermişlerdir⁷⁷. Bu teklif, MM'de kabul edilmiş ve karar MA'ya da bildirilmiştir. Ancak, MAZC'ye bakıldığında İstanbul'un işgaline ayan fazla bir tepki göstermemiştir. Aksine MM'nin aldığı karar Damat Ferit Paşa grubu tarafından hoş karşılanmamıştır. Bu gruptan Vasfi Efendi MM'nin aldığı bu kararı KE'ye aykırı bulmuştur. Zira, Vasfi Efendi'ye göre, KE'nin 43. maddesinde açıkça dile getirildiği üzere, meclis içtimalarını tecil etme hakkı sadece padişahın iradesine verilmiştir. MM sadece müzakere gündemine hakim olamadığı durumlarda içtimalarını belli bir müddete kadar erteleme hakkına sahipti. Aslında, Vasfi Efendi'ye göre, içtimaların ertelenmesinin sebebi mebusların içindeki bir kısım "mücrimlerin takibata" uğramasıydı. MM'nin aldığı karar ise, bu kişiler hakkında yapılan takibatı "protesto" etme manasını taşımaktadır.

Ayrıca, Vasfi Bey, MM'nin aldığı kararın çoğunlukla alınmadığını tekrar ileri sürmüştür. Çünkü, 126 mebusun bulunmadığı bir mecliste resmi bir içtima toplanamaz ve yapılacak olan içtimalar da gayri meşru idi. Vasfi Efendi'nin bu yaklaşımını Rıza Tevfik Bey ve M. Hamdi Efendi de desteklemiş ve MM'nin içtimalarını ertelemesi kararını protesto etmişlerdir. Ayrıca, Ülkenin kaderi hakkında verilecek kararları müzakere ve tasdik edecek MM'nin bu tavrı fayda sağlamayacak ve meclis faaliyetini engelleyecek türdendi.

⁷⁵ MAZC, D.4, İS.1, C.1, 14. Oturum, 29 Şubat 1920, s.150-152.

⁷⁶ MAZC, D.4, İS.1, C.1, 22. Oturum, 25 Mart 1920, s.237.

⁷⁷ Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, D.4, İS. 1, C.1, 24. Oturum, 18 Mart 1920, s.496-497; Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali, I, 8. Baskı, Tastaş Yay., İstanbul, 1987, s.333; Tayyip Gökbilgin, a.g.e., II, s.373-375.

Diğer taraftan, Rıza Tevfik Bey, tutuklananlar arasında MA üyesi Mahmut Bey'in de bulunması münasebetiyle ayanda yapılan tartışmada ifade ettiği üzere, İstanbul'un işgalinden ve yeni gelişen olaylardan Kuvva-i Milliye sorumluydu ve tutuklananlar Kuvva-i Milliye ile irtibat içindeydiler⁷⁸. Damat Ferit Paşa grubunun İstanbul'un işgalini ve bazı mebusların tutuklanmasını bu şekilde değerlendirmesi, Milli Mücadeleye karşı yaklaşımlarını net bir şekilde göstermektedir. Zaten, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere son MM'yi yasal ve meşru bulmamakta idiler. Nitekim, bu MM'nin kapatılışına dair İrade-i Seniyye'de ileri sürülen görüşler, daha önce MA'da Damat Ferit Paşa tarafından ifade edilmişti⁷⁹. İşgal sonrası tekrar iktidara gelecek olan Damat Ferit Paşa ve grubunun Milli Mücadele'yi tahrip etmeyi hedefleyen faaliyeti bu çizginin devamı şeklinde idi.

İşte, zaman zaman İttihatçı-HİF, HİF-Ali Rıza Paşa kabinesi ve HİF-MM çekişmesi şeklinde geçen MA'daki mücadele her yönüyle Anadolu Hareketi'ni ilgilendirmekte idi. Bunu MA zabıt ceridesinde görmek mümkündür. Örneğin, arıza-i cevabiyenin 2. fıkrasının görüşülmesi sırasında savaş sorumlusu olarak bütün İttihatçıların gösterilmesi ve buna karşı eski ayanın itiraz etmesi üzerine Rıza Tevfik Bey "burada iki parti var" ifadesiyle İttihatçı-HİF çekişmesini açıkça dile getirmiştir⁸⁰. Yine, İşgal kuvvetlerinin, özellikle Yunan askerinin Anadolu'da ilerleyişini, sulhun gecikmesini mevcut hükümetin politikalarına bağlayan Rıza Tevfik Bey, bu halin oluşmasında "hükümetin iradâtı ve idaresi haricinde bir kuvvet yapıyorsa, o kuvvet(in) mes'ul" olduğunu dile getirerek, aslında Anadolu Hareketini itham etmekte ve suçlu bulmaktaydı.

⁷⁸ MAZC, D.4, İS.1, C.1, 21. Oturum, 20 Mart 1920, s.227-230.

⁷⁹ İstanbul'un işgali ve MM'nin çalışmalarını durdurması ardından Ali Rıza Paşa kabinesi istifası vermiş yerine Ali Rıza Paşa hükümetinde Bahriye Nazırlığı yapan Salih Paşa gelmiştir. Ancak, Salih Paşa'nın sadareti 8 Mart-2 Nisan 1920 arasında sürmüştür. Akabinde kurulan son 4. Damat Ferit Paşa kabinesiyle birlikte MM feshedilmiştir. Fesih sebebi olarak mevcut hükümetin seçimlerin hür bir seçim neticesinde yapılmadığına kani bulunması, mebusların seçilmiş bir heyet olmadığı ve feshedilen mecliste gayri Müslim unsurların temsilcilerinin bulunmaması da ittihat ve itilaf-ı ansır gayesini takip eden mevcut hükümet bu meclisin meşruiyetini ihlal ettiği fikri ileri sürülmüştür. Ayrıca, fesih kararında "bazı esbab-ı zaruriye-i siyasiye de inzımam"a vurgu yapılmıştır. Bu fesih gerekçeleri Damat Ferit Paşa tarafından daha önce MA konuşmasında mücmelen ifade edilmişti. "Ali Rıza Paşa Kabinesinin İstifası", *Tasfir-i Efkar*, 4 Mart 1920, n.3004, s.1; "MM Dün Feshedildi", *Tasfir-i Efkar*, 13 Nisan 1920, n.3024, s.1; MAZC, D.4, İS.1, C.1, 8. Oturum, 16 Şubat 1920, s.68; İ. M. Kemil İnal, *a.g.e.*, IV, s.2123.

⁸⁰ MAZC, D.4, İS.1, C.1, 9. Oturum, 17 Şubat 1920, s.85.

Ayrıca, İzzet Fuat Paşa ve Seyyit Abdülkadir Efendi de, Anadolu hareketinin tuttuğu yol yüzünden Avrupa'dan gelen haberlerin hiçte iç açıcı olmadığı görüşüyle, Rıza Tevfik Bey'i desteklemişlerdir⁸¹. Böylece, bir taraftan adeta MM'nin görevi olan murakabeyi üstlenen muhalifler hükümetin mevkiini, MM'nin meşruiyetini tartışılır hale getirmekte, diğer taraftan gelinen kötü durumun sorumluluğunu Anadolu Hareketine yüklemektedirler.

Diğer taraftan, Damat Ferit Paşa, iktidarları döneminde İtilaf devletleri ve İngiltere nezdinde yapılan çalışmalarla ortadan kaldırılacağı ifade edilen Osmanlı Devleti'nin varlığının sürdürülmesi yönünde başarı sağlandığı, Türk lisanı ile konuşulan bölgelerin Osmanlı olduğunun İtilaf güçlerine kabul ettirildiği, hatta İngiliz hükümetinin desteğinin alındığı⁸² şeklindeki ifadeleriyle, yani ülke düze çıkmakta iken, yeni bir hükümetin ve Anadolu Hareketi'nin bu kazanımları tehlikeye düşürdüğüne dair yaklaşımı aynı düşüncenin yansımasıydı⁸³.

Burada, yukarıdaki yaklaşımlar ve değerlendirmeler ışığında önemli bir noktayı ortaya koymak gerekmektedir. Damat Ferit Paşa grubu ile muhalifler/Kuvva-i Milliye taraftarları arasında yaşanan çekişme, Anadolu Hareketi'nin bir HİF-İttihatçı çatışması olarak değerlendirildiğini göstermiştir. Bu yüzden, daha önce ifade edildiği gibi, Damat Ferit Paşa grubu Anadolu Hareketini, her fırsatta İttihatçı bir oluşum olarak niteleyerek gözden düşürmeye çalışmıştır.

Hatta, yukarıdaki düşünceye paralel olarak Anadolu Hareketi'nin İstanbul'daki hükümet ile danışıklı hareket ettiği fikri de savunulmuştur. Bu durumu MA'da Kuvva-i Milliye'yi de içine alan arıza-ı cevabiye tartışması dolayısıyla, Damat Ferit Paşa'nın basında en önemli destekçisi olan Ali Kemal

⁸¹ MAZC, D.4, İS.1, C.1, 17. Oturum, 8 Mart 1920, s.187-188. Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa kabinelerinin görevde ve MA'nın faaliyette olduğu dönemine denk gelen Londra Konferansı'na (12 Şubat-10 Nisan 1920) dair Avrupa basınında yer alan haberler bu düşüncelere kapılmasına neden olmuştu. Zira, bu basın Osmanlı Devleti'ne uygulanacak ağır şartlardan bahsediyordu. Yabancı basındaki haberler Osmanlı basınına da yansımıştı. Dış ve iç basında yaşanan bu haberler için bkz. İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını*, T. İş Bankası Yay., Ankara, 1981, s.119-156.

⁸² Damat Ferit Paşa ile aynı düşünceyi paylaşmayan Ali Fuat Türkgeldi'ye göre, bahsedilen destek Damat Ferit Paşa'nın İngiliz başbakanının sözlerini yanlış yorumlamasından kaynaklanmaktadır ve tamamen İngiliz çıkarlarını ifade etmektedir. Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, TTK, Ankara 1987, 4. Baskı, s. 234-236.

⁸³ MAZC, D.4, İS.1, C.1, 8. Oturum, 16 Şubat 1920, s.68-69.

Bey net bir şekilde ifade etmiştir. Ona göre, Kuvva-i Milliye bir “ocak” (İTC) hareketidir ve bu kez ki siyasi ihtirası yaptıkları kötülöklere, savaş suçlarına rağmen “yaşayabilmek hırsı”dır⁸⁴.

Yine, “harbi meş’umun bayraklı taraftarları” Kuvva-i Milliye’den açıkça bahsetmekten, desteklediklerini itiraf etmekten çekindiklerini ifade eden Ali Kemal’in Anadolu Hareketi ve ayan hakkındaki şu sözleri yaşanan mücadelenin taraflarını izah etmektedir: “Kuvva-i Milliye oyununa taraftarlık eden ayanın dili altında yarım yamalak ileri sürmek istedikleri bir iddia güya o kuvvetlerin siyaset-i hariciyemize hizmet ettikleri, Avrupa’yı korkuttukları, devletleri düşündürdükleri”dir⁸⁵. “Kuvva-i Milliye’nin en mahirâne oyunlarından biri de, bu memlekette onlardan başka bir kuvvetin olmadığını bir el çabukluğuyla, bir göz boyamasıyla harice göstermek ve kabul ettirmek idi. Zaten bütün mebuslar bu endişe ile birer birer seçildi. Meclis-i Mebusan o kuvvetlerin timsal-i müşahhası kesildi. Bu sefer ayandan mühimce bir hizb-i efâzıl için hakikatini böyle muhabbetle zahire döküverince, bu mülkde öyle güdük, öyle kısır, öyle mahdut düşünmeyen pek çok hür insanlar olduğunu gösterince zümre-i mütegalibenin bu heyetteki taraftarları birden bire şaşaladılar, lakin ne batıl bir fikre hizmet ettiklerini daha vuzuh ile meydana koymaktan başka bir marifet gösteremediler, çünkü nurdan, nur-ı hakikatten korkarak o muzlim kuvvetleri, arz ettiğimiz tarz-ı müdellede, müdafaaya bir türlü cesaret edemediler”⁸⁶.

Diğer taraftan, Kuvva-i Milliye’nin İttihatçılıkla bir tutulması, fırka ihtiraslarının devamı olarak algılanması rahatsızlık oluşturmuştur. Nitekim, Anadolu Hareketi, İttihatçılık gayesi gütmeyeğini ilan etmek zorunda kalmıştı⁸⁷. Fırkacılık ihtirası olarak değerlendirilen veya görülen HİF-İttihatçı çatışmasının devam ettiğine dair düşünce, ne zaman Milli Hareket Anadolu’daki gücü eline tamamen almış ve BMM’yi açarak halkı temsil duruma gelmişse, İttihatçılık, fırkacılık ihtirası ithamından kurtularak ülkenin kurtuluşu için mücadele eden ve bütünün temsilcisi tek meşru yapı olarak kabul görmüştür.

⁸⁴ Ali Kemal, “Niçin Nurdan Korkuyorlar?”, **Peyam-i Sabah**, 21 Şubat 1920, n.443, s.1.

⁸⁵ Ali Kemal göre, ülkenin bulunduğu siyasi, askeri, iktisadi kriz ve dünyadaki gelişmeler göz önüne alınırsa bu düşünce “son derece sathi” ve aynı zamanda “galattır”. Zaten daha önce Ocak’ın ortaya attığı bu tür “ham” düşünceler ülkeyi yıkılışa sürüklemiştir. Ali Kemal, “Niçin Nurdan Korkuyorlar?”, **Peyam-i Sabah**, 21 Şubat 1920, n.443, s.1.

⁸⁶ Ali Kemal, “Niçin Nurdan Korkuyorlar?”, **Peyam-i Sabah**, 21 Şubat 1920, n.443, s.1.

⁸⁷ Sivas Kongresi kararlarından 9. madde ile her türlü fırkacılık cereyanlarından ve ihtiraslarından uzak olunduğu ilan edilmiştir. Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2. Baskı, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1969, s.210.

4. MA'daki Taraflar Arasında Mücadelenin En Sert Geçtiği Konu: Arıza-i Cevabiye

MA'daki İttihatçı/Anadolu Hareketi-HİF arasındaki asıl mücadele arıza-i cevabiye dolayısıyla yaşanmıştır. Osmanlı ve bazı Avrupa meşrutiyetlerinde, hükümdarların parlamentonun açılışı dolayısıyla yaptığı konuşmalara karşı, meclisin cevap vermesi bir gelenek haline gelmişti. Osmanlı hükümdarları mecliste bir konuşma yapmak yerine, sadrazam tarafından okunan bir nutuk metnini göndermeyi tercih etmişlerdir. Nutk-ı İftitahî (açılış konuşması) olarak adlandırılan bu metinler, günümüzde de devlet başkanlarının yaptığı üzere, güncel iç ve dış siyasi, ekonomik, sosyal konulara değinmekte, meclisin yeni yasama devresinde takip etmesi gereken yola dikkat çekmekte idi. Bu metinlere hem MM'nin hem de MA'nın ayrı ayrı cevap vermesi teamüldü. Bu cevaplara arıza-i cevabiye denilmekteydi. Hükümdarın nutkuna verilecek cevabı, her iki meclisin kendisi tarafından belirlediği Arıza-i Cevabiye Encümenleri kaleme almaktaydı. Önce bu encümende görüşülen ve yazıya dökülen metin meclis genel kurulunda kabul gördükten sonra padişaha arz edilirdi. Bu yüzden, aşağıda da göreceğimiz üzere, Arıza-i Cevabiye Encümeni'nde üstünlük kurmak, sunulacak metnin yapısını belirlemede en önemli etkendi.

Son Osmanlı Meclis-i Millîsinin açılmasından sonra, MM'de okunan Nutku Hümayun (Nutk-ı İftitahi)'a⁸⁸ verilecek cevap için de, MA'da Arıza-i Cevabiye Encümeni oluşturulmuştur. 6 üyeden oluşan bu encümende Abdülhak Hamit Bey ve Yusuf Ziya Paşa'ya karşı, Rıza Tevfik Bey, Mustafa Sabri Efendi, Adil Bey⁸⁹ ve Hamdi Efendi⁹⁰ ile Damat Ferit Paşa grubu ağırlığını hissettirmiştir. Böylece, Damat Ferit Paşa grubu istedikleri şekilde bir arıza-i cevabiye metni hazırlama, kendi dönemlerini aklama, yeni dönemi ve Kuvva-i Milliyecileri eleştirme fırsatı yakalamışlardır.

Nitekim, bu grup encümende böyle bir metni hazırlamayı başarmıştır⁹¹. Ancak bu metin MA'da Damat Ferit Paşa grubu ile eski ayan arasındaki

⁸⁸ "MM'nin Dördüncü Devre-i İntihabiyesinin Birinci İçtimaı Küşadı Münasebetiyle İrad Buyrulan Nutk-ı Humayun: 19 Rebi'ül-Ahire 1338; 12 Ocak 1336", *İleri*, 13 Ocak 1920, n.724, s.1.

⁸⁹ Damat Ferit Paşa hükümetinde Dahiliye nazırı olarak görev yaptı. Bu görevi sırasında Sivas Kongresi'nin yapılmasına engel olmak istedi. 150'likler listesine girdi ve yurt dışına çıktı.

⁹⁰ *MAZC*, D.4, İS.1, C.1, 4. Oturum, 26 Ocak 1920, s.22; "Meclis-i Ayan'da Arıza-i Cevabiye" *Vakit*, 15 Şubat 1920, n.818, s.1.

⁹¹ *Vakit* gazetesine göre, mütarekeden sonra meydana gelen olaylarda önemli etkisi, katkısı olan ve dolayısıyla tarafsız sayılamayacak encümendeki bu kişiler arıza-i cevabiyeyi kendi

mücadeleyi alevlemiştir. Bu mücadelenin ilk safhası Arıza-i Cevabiye Encümeni'nde yaşanmıştır. Encümen üyelerinden Yusuf Ziya Paşa encümenin kabul ettiğinden farklı bir metin ortaya koymuştur. Diğer taraftan, Abdülhak Hamit Bey de MM'nin hazırlayacağı arıza-i cevabiyeden sonra MA'nın arıza-i cevabiyesine son şeklinin verilmesi ve gerekirse düzeltilmesi şartıyla imzaladığı encümen metninin bu koşul dikkate alınmayarak, acele bir şekilde basılması ve dağıtılması dolayısıyla imzasını çekmiştir⁹². Encümendeki bu görüntü başlangıçta arıza-i cevabiye müzakerelerinin zor geçeceğini göstermekteydi.

Encümende, bu süreci geçiren arıza-i cevabiye taslağı, Damat Ferit Paşa grubunun oylarıyla MA genel kuruluna gelebilmiştir. Genel kuruldaki ilk mücadele, Ali Rıza Paşa hükümetinin arıza-i cevabiye müzakerelerinde hazır bulunup bulunmaması üzerinde yaşanmıştır. Arıza-i cevabiyedeki mevcut kabineye yönelik eleştirilere karşılık gelmesini arzulamayan Damat Ferit Paşa ve grubu hükümetin müzakerelerde bulunmasını gereksiz görmüştür. Bu düşünceye Seyyit Bey karşı çıkmıştır. Zira, ona göre, MA'nın arıza-i cevabiyesiyle MM ve hükümetin politikası ahenk içerisinde olmalıydı ve kabineye karşı yönelecek sorulara cevap verecek sorumlular hazır bulunmalıydı. Bu yüzden, Avrupa'da uygulandığı üzere hükümet de müzakerelere iştirak etmeliydi⁹³. Ancak, Seyyit Bey'in görüşü, hükümetin müzakerelerde bulunmasının mümkün görülmemesi ve zaman kaybına neden olacağı düşüncesiyle tercih edilmemiştir. Hükümetin istenildiği ve gerek görüldüğü takdirde çağrılması kararı alınmıştır.

Bu arada, Damat Ferit Paşa grubu karşıtı ayan müzakerelere girişilmeden önce, Encümen üyelerinden Yusuf Ziya Bey'in hazırlamış olduğu ayrı metnin, Arıza-i Cevabiye Encümeni tarafından hazırlanan taslak ile birlikte görüşülmesini gündeme taşımışlardır. Encümenden çıkan metni hazırlayanlar ise, bu isteğe karşı gelmişler ve görüşmelerde Encümen metninin temel alınmasının teamül olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunun üzerine, Encümenin hazırlamış olduğu taslaktan rahatsızlık duyanların başında gelen Mahmut Paşa ve Rıza Paşa, Encümen metnin MA şubelerine sevk edilerek tartışılmasını ve yeni, ortak, mutabakata varılmış bir metin ortaya çıkarılmasını önermiştir.

görüüleri çerçevesinde kaleme almışlardır. Bu yüzden hükümdarın meclis açılış konuşmasına verilmesi gereken cevap bir çok noktadan ayrılığa ve saptırmağa neden olmaktadır. "Meclis-i Ayan'da Arıza-i Cevabiye" *Vakit*, 15 Şubat 1920, n.818, s.1.

⁹² MAZC, D.4, İS.1, C.1, 8. Oturum, 16 Şubat 1920, s.57-59; "Meclis-i Ayan'da Arıza-i Cevabiye" *Vakit*, 15 Şubat 1920, n.818, s.1.

⁹³ MAZC, D.4, İS.1, C.1, 8. Oturum, 16 Şubat 1920, s.63-65.

Ancak, bu görüş de kabul görmemiştir. Zaten, bu görüş eski ayan tarafından da pek tutulmamıştır. Nitekim, arıza-i cevabiye müzakeresi sırasında Encümen metnine itiraz edenlerin başında bulunanlardan Seyyit Bey, Müşir Mehmet Fuat Paşa taslağın genel kurulda tartışılmasını doğru bulmuşlardır⁹⁴. Böylece, Damat Ferit Paşa grubunun karşısındaki ayanın Encümen metnini MA genel kuruluna gelmeden önce yeni bir arıza-i cevabiye düzenleyerek hiçe çıkarma, hükümeti davet ederek tartışmaları güçleştirme ve eski ayanın ağırlıkta olduğu şubelere metni çekerek sulandırma çabaları sonuçsuz kalmıştır. Dolayısıyla, Damat Ferit Paşa grubu Encümen metnine yönelik meclis manevralarını ve muhalefeti kırarak, başarı elde etmişlerdir. Fakat, MA genel kurulunda müzakerelerin başlamasıyla, Damat Ferit Paşa karşıtı grubun başarısız oldukları çabaları birer birer gerçekleştirdikleri görülecektir.

Bütün bunlarla birlikte, yaşanan bu mücadele arıza-i cevabiyenin önemini de ortaya çıkarmaktadır. Her şeyden önce, metnin iç politikaya dair ifadeleri ve dışarıya (İtilaf Devletleri) vereceği akis çok önemli idi. Zira, iç politikada Ankara'da yeni ve merkezden ayrı bir hareket, İstanbul'da da istikrarsız ve İtilaf devletlerin baskısı altında, Damat Ferit Paşa hükümetinden sonra iktidara gelen bir kabine bulunmakta idi. Dış politikada ise, arıza-i cevabiye metninde İtilaf güçlerinin arzu ve düşüncelerinin aleyhinde ifadelerin bulunması tepki çekebileceği gibi, İtilaf güçleri ile mücadele yapanların takbih edilmesi, suçlular hakkında açık ibareler yer almalıydı. Bu hususlar Damat Ferit Paşa grubunun en çok üzerinde durdukları meselelerdi. Nitekim, arıza-i cevabiyenin bu tür paragrafları en sert tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur.

Encümen taslağına karşı yürütülen çabaların boşa çıkmasından sonra, MA genel kurulunda metnin müzakeresine geçilmiştir. İlk konuşmayı yapmak üzere kürsüye gelen Damat Ferit Paşa⁹⁵ daha çok metnin dışında konuşmuş, Mondros Mütarekesi'nden sonraki gelişmeler ve kendi sadareti sırasında yaptıkları girişimlerden bahsetmiştir⁹⁶.

⁹⁴ MAZC, D.4, İS.1, C.1, 8. Oturum, 16 Şubat 1920, s.59-60.

⁹⁵ "Damad Ferid Paşa'nın Beyanat-ı Mühimmesi", *Peyam-i Sabah*, 17 Şubat 1920, n.439, s.1.

⁹⁶ Celal Nuri, Damat Ferit Paşa'nın MA'daki bu konuşmasını II. Meşrutiyet döneminde İttihatçılarla anlaşamayan ve siyasi hayatını savunan bir hatıra kaleme alan Said Paşa'nın müdafaa-i nefsi olarak tanımlamıştır. Tasfir-i Efkar gazetesi de, Damat Ferit Paşa'nın konuşmasını "sebeb-i iradi anlaşılmayan" uzun bir nutuk olarak değerlendirmiştir. Ali Kemal ise, Damat Ferit Paşa'nın konuşmasına Celal Nuri'den farklı, hatta tam zıddı yaklaşmış ve Damat Ferit Paşa'yı savunmuştur. Bu savunmada, Damat Ferit Paşa'nın konuşmasının basının geniş bir kesimi tarafından eleştirilmesi etkili olmuştur. Ona göre, II. Meşrutiyet döneminde

Daha sonra, Encümenin hazırladığı arıza-i cevabiye müsveddesinin paragraflarının görüşülmesine geçilmiştir⁹⁷. Konumuz açısından dikkate alındığında 2. ve 5. paragraflardaki tartışmaların sert geçtiği görülmektedir. 2. paragrafta, bütün İttihat ve Terakki hükümetleri son gelişmelerden sorumlu tutulmaya çalışılmıştır. Özellikle, “vesail-i müsademeyi icad ile beraber sulh fırsatlarından istifade etmeyerek” cümlesiyle, İttihatçılar savaşa girmiş olmanın dışında, kötü sonu pervasızca devam ettirmekten de sorumlu tutulmak istenmiştir. Bu suçlamanın elle tutulur bir vesikaya dayanmadan yapılmasına, bilhassa Mahmut Paşa⁹⁸ ve Rıza Paşa itiraz etmişlerdir. Damat Ferit Paşa grubu, İtilaf devletlerinin Osmanlı hükümetine sunduğu herhangi bir vesikayı ortaya koyamasa da, bir takım tarihi olaylardaki çıkarımlarla ve bazı kitaplarda geçen bilgilerle ispat etmeye çalışmıştır. Bununla birlikte, Rus Çarlığı'nın iç karışıklıklarla sarsıldığı bir sırada sulh teklifinde bulunduğu her kesim tarafından kabul görmüştür.

Bu yüzden, Rıza Paşa “sulh fırsatlarından istifade” ibaresinin “Rusya Çarlığı'nın inhidamından sonra münferiden sulh yapmaya teşebbüs edilmemesi” şeklinde değiştirilmesini teklif etmiştir. Ancak, bu teklife Damat Ferit Paşa ve arkadaşları kesinlikle karşı çıkmıştır. Buna rağmen, tartışma her iki tarafın da mutabık kaldığı, Rusya'daki karışıklıklardan sonra bir sulh teklifinin verildiğine odaklanmıştır. Ayrıca, MA'da bu paragraf üzerine yapılan tartışmaların metindeki ibarenin net bir şekilde anlaşılmasına sebebiyet verdiği kanaatinin

---

ne olursa olsun, ne kadar hizmette bulunursa bulunsun Kamil Paşa ve M. Muhtar Paşa gibi Damat Ferit Paşa da İttihatçılar tarafından “beş para etmez” kişiler kategorisinde değerlendirilmiştir. “Ocakçılar” (İTC) Damat Ferit Paşa çizgisindeki devlet adamlarını ne yaparsa yapsın “tel'in” etmeyi kendilerine görev bilmişlerdir. Halbuki Damat Ferit Paşa, ülkeyi en sıkıntılı dönemde iktidara gelerek Yunanistan'ın fazlaca kazançlı çıkacağı bir parçalanmadan kurtarmaya çalışmış, İtilaf devletleriyle iyi ilişkiler kurmuştur. Celal Nuri, “Aksakallar Kurultayında”, *İleri*, 19 Şubat 1920, n.761, s.1; “Meclis-i Ayan'da”, *Tasfir-i Efkar*, 18 Şubat 1920, n.2990, s.2; Ali Kemal, “Damad Ferid Paşa'nın Beyanati”, *Peyam-ı Sabah*, 18 Şubat 1920, n.440, s.1.

⁹⁷ Arıza-i cevabiye müsveddesinin tam metni için bkz. MAZC, D.4, İS.1, C.1, 8. Oturum, 16 Şubat 1920, s.56-57; “Ayan'ın Arıza-i Cevabiyesi”, *Tasfir-i Efkar*, 15 Şubat 1920, n.2988, s.1.

⁹⁸ Aslında, Çürüksulu Mahmut Paşa, daha önceden 4 Kasım 1918'de, 1914'de yapılan İttifak antlaşmasının ve ilgili resmi belgelerin yayınlanması, bu konuya dair soruşturma yapmak üzere siyasi ve askeri komisyonların kurulması, sorumluların cezalandırılması yönünde bir öneriyi MA'ya sunmuştu. Bu da, Mahmut Paşa'nın soruna nasıl yaklaştığını göstermektedir. Zaten, kendisi savaş karşıtı olduğu için İttihat ve Terakki kabinesinden çekilmiş ve İttihatçılara mesafeli davranmıştır. Sina Akşin, *a.g.e.*, s.47.

oluşmasıyla birlikte Rıza Paşa teklifini çekmiştir⁹⁹. Böylece encümenin teklifi kabul edilmiş ise de, kanun maddelerinin kabulünde görüldüğü üzere, tartışmalarda ibarenin bir nevi gerekçesinin ortaya konularak izaha kavuşturulması, Rıza Paşa tarafından ifade edilen yanlış anlaşılmalara set çekmiştir.

Ancak, Ali Rıza Paşa hükümetinin Osmanlı Devleti'nin hukukunu savunacak vasfa sahip olmadığını ve ülke içinde tam bir birlikteliği sağlayamadığını ifade eden 5. paragraf arıza-i cevabiye tartışmalarının odak noktası olmuştur. Rıza Paşa, Mahmut Paşa ve ayrı bir metin hazırlayan Yusuf Ziya Paşa bu paragrafın değiştirilmesini teklif etmişlerdir. Çünkü, paragrafın başlangıcında ülke içinde “nifak ve şikak”ın var olduğu ifade edilmiş, diğer kısmında ise hükümet kudretsiz, yetkisiz gösterilmiştir.

Bu yorumlara katılmayan Damat Ferit Paşa grubu, paragraftaki ifadelerde hükümetin destekten yoksun, kudretsiz ve ülkede nifak olduğunu anlatmadığını, asla böyle bir kasıt ve mana verilmediğini ileri sürmüşlerdir. Onlara göre, bu paragraf sıkıntılı geçen bir dönemde bütün milletin tek bir düşünce etrafında birleşmesini, tek vücut olmasını, ayrılığa son verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Üstelik, tavsiye özelliği taşıyan paragraf, olanı değil olması gereken hali izah etmektedir. Bu yüzden, encümen metninde bir değişiklik yapılmasını reddetmişlerdir.

Bu izaha rağmen her iki tarafta fikrinden vazgeçmemesi üzerine tartışmalar daha da alevlenmiştir. Ancak, tartışmalardaki tansiyonu yükselten, asıl gürültüyü koparan, Damat Ferit Paşa grubunun hükümeti kudretsiz, güçten yoksun bırakanların ve ülkede ayrılığı körükleyenlerin Anadolu Hareketi olduğunu vurgulanması idi. Zira, başlangıçta Anadolu Hareketi anılmadan yapılan tartışmada, Encümen metnini hazırlayanlardan ve Damat Ferit Paşa grubuna dahil olan Adil Bey'in, Seyyit Bey ile tartışması sırasında adeta ‘baklayı ağzından’ çıkarmasıyla, niyetler belirginleşmiştir. Adil Bey, hükümetin yetkiye, güce sahip olmadığını, “vahdet-i tamme ve kanuniyeye” engel bazı noktaların bulunduğunu ifade etmiştir. Ancak, Adil Bey'in bir ülkede “iki hükümet”in olamayacağını söyledikten sonra, “Anadolu'daki kuvvet, kendisine ne paye veriyor? ne suretle teşekkül etmiştir, milletin hangi kuvvetini, vekaletini haizdir?” demesi paragraftaki kastı ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, Ali Rıza Paşa

⁹⁹ MAZC, D.4, İS.1, C.1, 9. Oturum, 17 Şubat 1920, s.75-76; “Meclis-i Ayan'da Arıza-i Cevabiye” *Vakit*, 15 Şubat 1920, n.818, s.1.

kabinesinin de, bu ikilikten duyduğu rahatsızlığını, merkezi hükümetin dışındaki oluşumların hareketini meşru saymadığını ifade eden bir tamim yayınladığını ileri sürmüştür¹⁰⁰. Yine, Encümen üyelerinden olan Rıza Tevfik Bey de, bu sözleri desteklemiştir.

Bu sözler MA'daki havayı gerginleştirmiş, gürültüler içerisinde konuşmacılara sataşmalar yaşanmıştır. Bu arada İzzet Fuat Paşa'nın, paragrafta düzenleme isteyenlerin "İttihatçı" olduğunu vurgulaması sataşmaları ve gürültüleri arttırmıştır. Bu gergin hava ve konuşmalar üzerine Rıza Paşa ve Mahmut Paşa sarf edilen sözlerin ülkenin "istiklaline, selametine" zarar verdiğini ikaz etmişlerdir. Damat Ferit Paşa grubunun konuşmasına ve müzakerenin arzulanmayan bir noktaya kaymasına engel olmak isteyen ayan, gürültüler arasında meclisi terk ederek, müzakere yeter sayısının altına düşülmesini sağlamışlardır. Bu hareket tarzıyla tartışmanın genişlemesinin önüne geçilmiş, Ayan reisinin de riyaset makamını terk etmesiyle birlikte celseye ara verilmiştir¹⁰¹.

MA'daki gerilim, daha önceleri birbirlerine karşı nazik davranan, ithamdan kaçınan ve kelimeleri dikkatlice kullanan ayanın gerçek duygularını, düşüncelerini ortaya koymasına neden olmuştur. Ayrıca, Encümen metni üzerinde düzenleme yapılmasını isteyen ve Anadolu Hareketi'nin tartışmalar içersine çekilmesini, olumsuz düşünceler sarf edilmesini arzulamayan ayan, İttihatçı olmakla itham edilmiştir. Böylece, Anadolu Hareketi ile İttihatçılar arasında paralellik kurulmak, savaş suçlusu damgası yiyen İttihatçılıktan yararlanılmak istenmiştir

25 dakikalık aradan sonra toplanan ayandan Damat Ferit Paşa taraftarları konu üzerinde müzakerenin devamını istemişlerse de, diğer ayan müzakerenin bittiğini, Mahmut ve Rıza Paşaların düzenleme teklifinin oya sunulmasını önermişlerdir. Bu öneri kabul edilerek, tayin-i esami ile oylama yapılmıştır. Oylama sonucu 14'e karşı 18 oyla Rıza Paşa ve Mahmut Paşa'nın tadil teklifi kabul edilerek, encümene gönderilmiştir¹⁰². Böylece, Encümen metnin

¹⁰⁰ 14 Şubat tarihli bu tamim, Anadolu Hareketi tarafından tepki ile karşılanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, a.g.e., I, s.378; Tayyip Gökbilgin, a.g.e., II, s.355.

¹⁰¹ MAZC, D.4, İS.1, C.1, 10. Oturum, 18 Şubat 1920, s.97-101; "Meclis-i Ayan'da Arıza-i Cevabiye" *Vakit*, 15 Şubat 1920, n.818, s.1.

¹⁰² Oylamanın açık, isim isim yapılması ve sonucun gazetelerde ilan edilmesi, tarafların kendi düşüncelerinin haklılığına ve ülkenin aleyhinde oldukları kişileri ifşa etme inancına dayanmakta idi. Oylamaya katılan 32 kişiden Tevfik Paşa, Ferik Rıza Paşa, Nuri Bey, Arif Hikmet Paşa, Ömer Rüstü Paşa, İzzet Paşa, Süleyman Paşa, Hüseyin Hüsnü Paşa, Yusuf Ziya

İttihatçıları ve Anadolu Hareketini itham eden en tartışmalı paragrafı Damat Ferit Paşa grubunun istekleri dışında bir şekle girmiştir.

Paragrafın yeni şeklinden hoşnut olmayan Damat Ferit Paşa grubu, müzakerenin son safhasında meclisin terk edilerek, bir engellemeyle söz haklarının ihlal edilmesinden şikayetçi olmuşlardır. Azınlıkta kalanların söz haklarının baskı altına alındığını ileri süren bu grup, ileriki müzakerelerde aynı yolu kullanma tehdidinde bulunmuştur. Ayrıca, Adil Bey sözlerinin KE 47. ve 39. maddelerine aykırı olarak kesilmesini protesto etmiştir. Rıza Tevfik Bey de aynı şikayetleri dile getirmiştir. Rıza Paşa ise, Adil Bey'in sözlerinin ülkenin içinde bulunduğu hale göre uygun görülmemeyeceğinden meclisi terk ettiklerini tekrar ifade etmiştir¹⁰³.

Ancak, Damat Ferit Paşa grubu encümene iade edilerek yeniden düzenlenen 5. paragrafın son şeklinin okunması sırasında, kendi istedikleri gibi bir metni tekrar çıkarma girişiminde bulunmuştur. Damat Ferit Paşa grubundan Vasfi Efendi, Rıza Paşa'nın müzakere esnasında kabul edilen teklifinin yanı sıra kendisinin de sunduğu bir teklifin dikkate alınmasını önermiştir. Vasfi Efendi, Anadolu'daki "kıyam ve iğtişâş(ın)" devam etmesi durumunda Osmanlı Devleti'nin bir çok yerinin ve İstanbul'un Türklerin elinden alınacağını Avrupa'da söylenir olduğunu iddia ederek, Anadolu "iğtişâş"na hızlı bir şekilde son verilmesine dair bir ibarenin arıza-i cevabiyeye eklenmesini teklif etmiştir. Ancak, MA reisi Tevfik Paşa, Rıza Paşa'nın teklifinin genel kurul tarafından kabul edildiğinden dolayı yeni bir müzakereyi gereksiz addederek¹⁰⁴ Damat Ferit Paşa grubunun Anadolu Hareketi üzerindeki girişimlerini sonuçsuz bırakmıştır. Bu girişim de, Osmanlı Devleti'nin mukadderatı üzerinde karar verilecek bir dönemde, Ankara'daki oluşum ve savaş sorumluları hakkında gerekenin yapılmaması halinde İtilaf devletlerinin istenilmeyen cezalandırması

Paşa, Şerif Cafer Paşa, Mahmut Paşa, Halit Bey, Reşit Akif Paşa, Süleyman Paşa, Rifat Bey, Seyyid Bey, Süleyman El Baruni Efendi, Aram Efendi (18) lehte oy vermişlerdir. Damat Ferit Paşa, Mustafa Sabri Efendi, Adil Bey, Hamdi Efendi, İzzet Fuat Paşa, Vasfi Efendi, Zeynelabidin Efendi, Rıza Tevfik Bey, Naim Bey, Hadi Paşa ve gayri Müslim ayandan Aristidi Paşa, Mavrovini Efendi, Vagliyıcı Efendi, Azaryan Efendi (14) aleyhte oy vermişlerdir. MAZC, D.4, İS.1, C.1, 10. Oturum, 18 Şubat 1920, s.102; "Meclis-i Ayan'da", İleri, 19 Şubat 1920, n.470, s.4.

¹⁰³ MAZC, D.4, İS.1, C.1, 11. Oturum, 19 Şubat 1920, s.106-107.

¹⁰⁴ MAZC, D.4, İS.1, C.1, 12. Oturum, 23 Şubat 1920, s.125; "Meclis-i Ayan'da", Vakıf, 24 Şubat 1920, n.826, s.2; "Meclis-i Ayan'da Garib Bir Teklif", Tasfir-i Efkar, 24 Şubat 1920, n.2996, s.3.

ile karşılaşılacağı yaklaşımının bir ürünü idi. Böylece, bir yandan kendi siyasi görüşlerinin haklılığı ortaya konulmak, diğer taraftan Anadolu'daki oluşum ve İttihatçılar üzerinde yapılacak hareketlere zemin hazırlamak istenmiştir.

Diğer taraftan, MA'daki 5. paragraf üzerine yaşanan tartışma basında ve aydınlar arasında geniş yankı uyandırmıştır. Ayrıca, tartışmalar sırasında Damat Ferit Paşa grubunun hareketliliği çoğunluğu elinde bulundurdukları endişesini doğurmuştu¹⁰⁵. Özellikle, 5. paragrafla ilgili en sert tartışmaların yaşandığı 18 Şubat tarihli oturum ve Adil Bey'in sözleri tepki toplamıştır. En çok huzura ihtiyaç duyulan bir dönemde, MM'nin vakar ve sükun göstermesinin aksine, ülkenin en tecrübeli devlet adamlarından oluşan bu teşri gücünün (MA) güzel örnekler verecek yerde, mevcut ayrılıkları, mücadeleleri arttırmaya çalışması, "en güreşçi ve fırkacı MM'yi geride bırakacak" tarzda bir yol izlemesi, görüntü oluşturması ve aşırılıklara engel olmaması, ülkeye zarar vermesi eleştirilmiştir¹⁰⁶. Anadolu Hareketi taraftarı basın, MA'nın bu şekilde girmesinden dolayı, "fırkacılık hissi ve ihtirasıyla" hareket eden Damat Ferit Paşa grubunu sorumlu tutmuştur¹⁰⁷. Hatta, Kuvva-i Milliye'nin doğuşu, Damat Ferit Paşa ve hükümetlerinin uyguladıkları "icabsız" politikalarla, kanunsuz hareketlerle birlikte bir devr-i sabık oluşturulması (İttihatçı düşmanlığı) arzusuna bağlanmıştır¹⁰⁸.

¹⁰⁵ Celal Nuri, "Aksakallar Kurultayında", *İleri*, 19 Şubat 1920, n.761, s.1.

¹⁰⁶ MA'nın aldığı bu şekilden rahatsız olan ve tartışmaların mili davaya daha fazla zarar vermesinden çekinen Ahmet Emin Bey, gazetelerin ülkenin durumunu göz önüne alarak bir süreden beri uyguladıkları "mütareke ve boykot" usulü gibi çareleri çözüm olarak önermektedir. İlk çare olan mütarekeye uyulmaması halinde "içtimai ve ahlaki bir silah" olan boykot derece derece uygulanmalıydı. Örneğin, meclisteki satışmalar işitmezlikten gelinmeli, gereksiz tartışmalara girişmemeli, şahsi saldırılara cevap verilmemeliydi. Ahmet Emin, "Meclis-i Ayan'da", *Vakit*, 23 Şubat 1920, n.825, s.1.

¹⁰⁷ Celal Nuri, "Aksakallar Kurultayında". *İleri*, 19 Şubat 1920, n.761, s.2; Ahmet Emin, "Meclis-i Ayan'da", *Vakit*, 23 Şubat 1920, n.825, s.1. Tevfik Bey'e göre, MA'nın bu şekilde girmesinde İttihat ve Terakki de suçluydu. Çünkü, ilk defa fırkacılık cereyanını çıkaranlar İttihatçılar olmuş, bir dönem MM'nin, MA'nın hep "İttihat ve Terakki yaranından veya taraftarından" oluşması İttihatçı önderlerin en önemli başarısı ve marifeti görülmüştü. Ancak, İttihat ve Terakki'nin fırkacılığının ülkeyi getirdiği durum ortada iken, Damat Ferit Paşa grubunun yine bu yola sapması, hatta daha ileri derecelere vardırması şaşılacak bir hal olarak nitelenmiştir. Ebuzziya Tevfik, "Vifak Yerine Nifak" *Tasfir-i Efkar*, 21 Şubat 1920, n.998, s.1.

¹⁰⁸ Celal Nuri, "Aksakallar Kurultayında", *İleri*, 19 Şubat 1920, n.761, s.2.

Bu arada en çok tepkiyi alan kişi Adil Bey idi¹⁰⁹. Zira, bu tepkinin sebebi, özellikle müzakereler esnasında Anadolu Hareketini ülkede ayrılığın nedeni olarak gösteren sözleriydi. 18 Şubat tarihli MA oturumunu takip eden Edirne Mebusu Mehmet Şeref Bey, Adil Bey'in Ali Rıza Paşa hükümetini "keyf ve nefsinin pek bayağı bir oyuncağı" haline getirdiğini ve MM'deki vekillere "hakaretâlûd" sözler sarf ettiğini ileri sürmüştür. Bu yüzden, Adil Bey sarf ettiği sözlerinden dolayı siyasi hayattan çekilmeli, "adını unutturmalı"ydı. Aksi taktirde, Adil Bey'in Talat Paşa ve "yaranına en saklı hizmetlerini" ortaya çıkaracağı tehdidinde bulunmuştur¹¹⁰.

Ancak, Adil Bey'i cevap vermek zorunda bırakan asıl yüklenmeyi Karasi ve Havalisi Kuvva-i Milliye Reisliğini sürdüren ve daha sonra Son Osmanlı MM'sine Karesi Mebusu olarak seçilen Hacim Muhittin Bey yapmıştır. Hacim Muhittin Bey'e göre, Adil Bey'in 18 Şubat'ta yaptığı konuşma ile geçmişteki hareketleri çelişmektedir. Zira, Damat Ferit Paşa'nın III. Sadareti sırasında Dahiliye Nazırı olarak bulunan Adil Bey, Balıkesir'e gönderdiği iki resmi yetkili vasıtasıyla bir şifahi tebligatta bulunmuştur. Bu tebligatta, Adil Bey Kuvva-i Milliye'yi ülkenin kurtuluşu için bir "münci" olarak gördüğünü ve o bölgenin Kuvva-i Milliye reisleri ile teması kendisi için bir "şeref" saydığını belirtmiştir. Hatta, daha sonra Kuvva-i Milliye'nin Balıkesir ve havalisi merkez heyetinin İstanbul'a gönderdiği iki delegeyi "merasim-i fevkalade" ile karşılayarak, hükümet namına Emperyal otelinde misafir etmiştir. Bu misafirlik sırasında ülkenin istiklalinin ancak Kuvva-i Milliye'nin mücadelesi sayesinde sağlanacağına dair inancını açıkça delegeler Vasıf ve Hulusi Beylere söylediğini iddia etmiştir¹¹¹.

18 Şubat'taki konuşmasının gazetelere eksik yansıtıldığını ve MA zabıtlarının da düzensiz olduğunu ifade eden Adil Bey ise, MA konuşmasında A. Rıza Paşa hükümetinin içeride ve dışarıda nüfuzunu ihlal edecek hareketlerden kaçınılmasını, herkesin hükümete itaat ve yardım yapmasını, hükümetin etrafında toplanılmasını, tam ve kanuni bir birlik meydana getirilmesini, kanun dışı olaylardan uzak durulmasını ifade ettiğini ileri sürmüştür¹¹². Gerçekten MAZC'ye bakıldığında, Adil Bey bu minvalde sözler

¹⁰⁹ Celal Nuri, Adil Bey için "kalemiyeden tarafgirşöhr" nitelemesinde bulunmuştur. Celal Nuri, "Aksakallar Kurultayında", *İleri*, 19 Şubat 1920, n.761, s.1.

¹¹⁰ "Ayan Azasından Sabık Dahiliye Nazırı Adil Bey'e", *İleri*, 19 Şubat 1920, n.761, s.4.

¹¹¹ "Mühim Bir Mektub", *Vakit*, 20 Şubat 1920, n.822, s.1.

¹¹² "Adil Bey'in Cevabı", *Vakit*, 22 Şubat 1920, n.824, s.1.

sarf etmiş ise de, hükümetin kuvvetini kıran, gayri kanuni yollara başvuranların Anadolu Hareketi olduğuna dair ifadelerini sessiz geçmiştir. Halbuki, bu ifadelerle Anadolu Hareketi ülkeye ayrılık getiren zararlı bir unsur olarak gösterilmiştir¹¹³.

Diğer taraftan, Hacim Muhittin Bey'in iddiaları karşısında Adil Bey, bir heyet ve şifahi tebligat gönderdiğinden bahsetmemekle birlikte¹¹⁴, İstanbul'da Vasıf ve Hulusi Beylerle görüşüğünü kabul etmektedir. Ancak, Adil Bey'e göre, her şeyden önce bu kabul, gelenlerin siyasi amaçlar gütmemelerinden ve merkezî hükümete bağlı olmalarından dolayı gerçekleşmiştir. Ayrıca, bu görüşme, Yunan kuvvetlerinin İzmir ve Balıkesir bölgesindeki saldırganlıkları, işgalleriyle ilgili idi¹¹⁵. Dolayısıyla, Adil Bey geçmişteki söz ve hareketleriyle MA'daki beyanı arasında çelişki görmemektedir.

SONUÇ

Osmanlı meşrutiyetinde hükümdarın gücünün bir yönünü teşkil eden ve KE hükümlerini muhafaza etmekle yükümlü görülen Meclis-i Ayan'ın alacağı kararlarda, ayan üyelerine yakıştırılan vasıfların da etkili olması beklenmiştir. Zira, yukarıda ifade ettiğimiz üzere ayan üyeleri tecrübe ve erdem sahibi, MA ise siyasi anlamda ülkenin en yüksek yol gösterici bir makamı olarak vasıflandırılmakta ve alınacak kararlarda bu niteliklere açıkça atıf yapılmaktaydı. Ancak, ayan üyelerinin kişisel çıkarlarını gözeteceği ve bunun yanı sıra geldikleri, sempati besledikleri siyasi kesimlerin desteği ile ayanlığa atandıkları gerçeği de unutulmamalıdır. Bu yüzden, tartışmalarda, aldıkları kararlarda bu kesimleri ve düşünceleri temsil ettikleri söylenebilir. Bunun en güzel örneğini son MA vermiştir. Fakat, Mütareke döneminde sıkça vurgulandığı üzere, bir ülkenin var oluş mücadelesi içerisinde bulunduğu bir zamanda MA'dan beklenen hareket tarzı, ayana yakıştırılan sıfatlarla paralellik arz etmeliydi.

¹¹³ MAZC, D.4, İS.1, C.1, 10. Oturum, 18 Şubat 1920, s.101

¹¹⁴ Adil Bey'in bir heyet ve şifahi tebligat gönderdiğinden bahsetmemesi, iddiayı zımnen kabul ettiği şeklinde anlaşılmalıdır.

¹¹⁵ "Adil Bey'in Cevabı", *Vakit*, 22 Şubat 1920, n.824, s.1. Bu yaklaşım tarzı, İzmir'in işgali ile birlikte ortaya çıkan tepki ve bölgesel hareketlerle Anadolu Hareketini ayrı görme ve tutma anlayışının yansımasıdır. Ayrıca, bu yaklaşımla Anadolu Hareketi siyasi bir maksat taşıyan İttihatçı yapılanma olarak görülmekte ve gösterilmektedir. Benzeri bir anlayış için bkz. Fatih Mehmet Sancaktar, *Said Molla ve Türkçe İstanbul Gazetesi*, s.77.

Bununla birlikte, öncelikle şu soru açıklığa kavuşturulmalıdır. Acaba, genelde ülkede, özelde MA'da meydana gelen düşünce farklılıkları, ülkenin kurtuluşu adına fikir ürütenlerin gerçekten siyasi bir içtihat veya tercihlerinden mi kaynaklanıyordu? Nitekim, Anadolu Hareketine karşı olanlar bu hususu öne çıkarmışlardır. Bu grup, kendilerinin geline kötü durumdan çıkış için en iyi yolu ortaya koyduğunu iddia ederken, karşıt düşünceyi yanlış tercih ve siyasi ihtiras olarak nitelemiştir. Diğer düşünceleri savunanlar da, karşıt fikirlere aynı tavrı sergilemişlerdir.

Diğer taraftan, yukarıdaki soru, son MA faaliyette iken (12 Ocak-12 Nisan 1920), Anadolu Hareketi'nin bütün ülkeyi temsil edecek siyasi gücü ve düşünce bütünlüğünü henüz oluşturamadığı bir dönemde bulunduğu gerçeğiyle birlikte irdelenmelidir. Çünkü, her ne kadar kongreler dönemi geçiren Anadolu Hareketi bir yürütme organı (Heyeti-i Temsiliye) oluşturmuş ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini bir çatı altında toplamış ise de, gücünü kurumsal açıdan net bir şekilde ortaya koyamamıştı. Hatta, ülkenin kurtuluşunun İstanbul ve hükümdar merkezli olacağına dair inanç, ancak Kuvva-i Milliye'nin düzenli bir orduya dönüşmesinden, iç isyanların bastırılmasından ve özellikle son Osmanlı MM'nin dağıtılması sonrası BMM'nin açılmasıyla kırılabilmiş veya büyük ölçüde zayıflamış, Anadolu Hareketi hızlı bir şekilde geniş aydın, siyasetçi ve asker kesimin desteğini alabilmiştir. Böylece, kuvvet dengesini kendi tarafına çekmesi mümkün olmuştur. Nitekim, hem Anadolu taraftarları ve hem de aleyhtarlarının ifadesiyle başlangıçta Anadolu'daki yeni yapı İtilaf güçlerine karşı koz olarak kullanılacak bir özellikte görülmüştür¹¹⁶. Bu noktadan bakılırsa, BMM'nin açılışına kadar ki dönemde, aydınların, siyasetçilerin ortaya konulan kurtuluş çareleri arasında kendi düşüncelerine en uygun olanı tercih ettikleri söylenebilir.

Ancak, bu tercih sadece yukarıda ifade ettiğimiz sebebe bağlanamaz. Zira, bu tercihte II. Meşrutiyet dönemindeki siyasi hayatın ve yaklaşımların önemli bir yeri olduğu da görülmektedir. Örneğin, İttihatçı düşmanlığı ile tanınan HİF çatısı altındakiler veya ona sempati besleyenler, Mütareke

¹¹⁶ Lütfi Bey'in, Damat Ferit Paşa "bundan sonra bu olumlu gelişmeleri (Kuvva-i Milliye'nin varlığını) Batılılara karşı lehimize bir koz olarak kullanması gerekirken" Kuvva-i Milliyecileri "İttihatçılar tarafından silahlandırılmış bir eşkıya grubu olarak göstermeye çabaladı" ifadeleri bu düşünceyi açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Başmabeyinci Lütfi Bey, a.g.e., s.531.

döneminde İngiliz taraftarlığı ile ülkenin kurtulacağını iddia etmekteydiler. Bu kişiler, zaten II. Meşrutiyet'in başından itibaren bu siyaseti takip etmek istemişlerdi. Diğer taraftan, İttihatçılarla barışık olmayan bu kesimin Anadolu'daki yapılanmayı İttihatçı olarak değerlendirmesi de, bu yapıdan ve siyasetinden uzak durmalarının bir başka nedeniydi. Yine, yeni bir savaşa sürüklenme ve İttihatçı "komiteciliği" korkusu, bu kesimin eskiden İttihatçılığı ile şöhret kazanmış veya İttihatçılara sempati beslemiş kimselere yanaşmasını engellemekteydi.

Diğer taraftan, Anadolu Hareketi'nin içinde bulunanların bir çoğunun daha önce reddettikleri İngiliz politikasını tercih etmesi, hem geçmiş siyasi düşüncelerine ters düşmek hem de İngilizlerin gözünde anlamsız bir politika değişikliği olacaktı. Bu yüzden, ya geçmişte Osmanlı siyasetine müdahil olmayan ve uzak bir ülke olan Amerika yanlısı bir politika yeğlenecekti. Ya da kurtuluş için silahlı mücadele tercih edilecekti.

Gerçektende, şu nokta da ortaya konulmalıdır. Mütareke dönemindeki iki başlılık, iki yetkin hükümetin varlığı, özellikle çelişkili, bir birine ters hareket edilmesi başarıyı engelleyecek türdendi. Dolayısıyla, bu görüntünün eleştirilmesi, dikkate değer bulunması doğaldır. Ayrıca, Osmanlı Devleti aleyhinde Avrupa basınına yansıyan gelişmeler, İtilaf devletlerinin olumsuz tavırları Osmanlı aydınını endişeye sürüklediği de unutulmamalıdır. Ancak, mevcut durumda, kurtuluş için hareket ettiğini ileri süren bir oluşumu tamamen gözden silmek, başarıya zarar verdiğini ileri sürmek, hain ilan etmek akıllıca olmadığı gibi samimi de görülemez. En azından Damat Ferit Paşa ve grubunun iktidardan çekildikten sonra bir süre, Anadolu Hareketi'nin alacağı şekil veya başarıya kadar sesiz kalması daha doğru bir hareket tarzı olacaktı. Zira, Damat Ferit Paşa ve grubu iktidarda iken uyguladığı siyaset İtilaf devletlerini politikalarından döndürememişti. Bu yüzden, sessiz kalma beklentisi samimiyetin denenmesi için gerekli idi. Aslında, bu beklentiyi gerçekleştirme fırsatını MA'da yakalamışlardı. Ancak, bu fırsatı değerlendirmeyen Damat Ferit Paşa ve grubu geçmiş politikalarını devam ettirmişlerdir. Zaten, her şeyden önce Damat Ferit Paşa grubunun iktidarda iken Anadolu'da gelişen harekete karşı çizdiği sert siyaset, MA'daki hareketlerinin masumiyetini zedelemektedir.

Nitekim, Damat Ferit Paşa grubunun MA'daki tartışmalara konu olan Kuvva-i Milliye meselesini sadece ülkede sorumluluktan ârî hiçbir kuvvetin bulunmaması noktasında ele almış olsaydı, samimiyetleri sorgulanmayabilirdi. Ancak, bu grup MA'da da, devletin, milletin var olma mücadelesinin yaşandığı

bir dönemde, olağanüstü durumu göz önüne almak, kendi politikaları için de olsa tam bağımsızlık fikrinden faydalanmak yerine, Rıza Tefvîk Bey'in dediği gibi Kuvva-i Milliye'ye "metelik vermek"¹¹⁷ istemeyen bir siyaset sürdürmesi kabul edilebilir değildir ve siyasi ihtirası gözler önüne koymaktadır. Zaten, MA'daki tartışmalarda İttihatçıların ve HİF/Damat Ferit Paşa taraftarlarının birbirlerini siyasi ihtiras peşinde koşmakla suçlamaları, aydınlar, siyasiler arasındaki farklı fikirlerin sadece düşünceden kaynaklanmadığını göstermiştir.

Ayrıca, hem Damat Ferit Paşa grubunun Milli Harekete karşı geçmişteki siyasi tavrını MA vasıtasıyla da sürdürmesi hem de İtilaf Güçlerinin MM'nin faaliyetine fırsat vermemesi, İstanbul'un siyasi çekim merkezi olmasını engellemiştir. Bu gelişmeyi Anadolu ile diyalog kurma çabası içerisindeki Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa kabinelerinin önleyememesi veya İstanbul'un siyasi merkez durumuna gelmesi fırsatını kaçırmaları ve tekrar Damat Ferit Paşa'nın sadarete gelmesi Milli Hareketin savunduğu fikirlerin daha fazla tercih edilip olmasıyla sonuçlanmıştır.

---

¹¹⁷ Ahmet Emin, "Meclis-i Ayan'da", *Vakit*, 23 Şubat 1920, n.825, s.1.

ÖZET

Bu çalışma, Milli Mücadele karşıtlığı ile tanınan Damat Ferit Paşa ve grubunun Mütareke döneminde Son Meclis-i Ayan'da yaptığı faaliyetlere dair bir incelemedir. Bununla birlikte, bu faaliyetlerin Anadolu Hareketi bütün ülkeyi temsil eder bir konuma gelmeden, yani Büyük Millet Meclisi açılmadan önceki bir zamana ve Damat Ferit Paşa'nın iktidardan uzak kaldığı bir döneme rastlayan kısmını araştırır. Böylece, Damat Ferit Paşa ve grubunun iktidardan uzak kaldığı dönemdeki siyasi çizgisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca, Meclis-i Ayan'ı da içeren bir çalışma olmasından dolayı, II. Meşrutiyet döneminde erdem sıfatı ile birlikte düşünülen "ayan" kavramı işlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 1. Son Osmanlı Meclis-i Ayan'ı 2. Damat Ferit Paşa ve grubu, 3. Anadolu Hareketi, 4. Mütareke Dönemi,

ABSTRACT

This article examines Damat Ferit Paşa ve his group activities, known as opposite of Anatolian Movement in the last Meclis-i Ayan during the Mondros Association Period. Yet, when Damat Ferit Paşa and his group carried out the activities, Damat Ferit Paşa was not the ruling government and the Anatolian Movement did not establish Büyük Millet Meclisi (Assambly). Thus, this study discovers political line of Damat Ferit Paşa and his group from mid-january to mid-April, 1920. Besides, the study examines Meclis-i Ayan together with the terms "ayan" and virtue. This is because people used these terms (ayan, virtue) synonymously during the Second Constitutional.

Key Words: 1. The Last Ottoman Meclis-i Ayan 2. Damat Ferit Paşa and his group 3. Anatolian Movement 4. Association Period